

היא]סטוריה לסבית מקומית: פעילות, מאבקים והישגים

מאת

חנה ספרן, רחלי הרטל ואורנה ששון-לוי*

א. מבוא

באחד הימים האלו, שבהם הגיעה כתיבת פרק זה לסיומה, ישבה אורנה בנאי, השחקנית והקומיקאית, בתכנית "שיחה אישית" עם יורם יובל וסיפרה שהיא לסבית. לדבריה, לא היה לה קל "לצאת מן הארון", והיא עברה דרך ארוכה של סוד וסבל עד הרגע שבו יכלה לקבל את עצמה כלסבית ולא לשנוא את המצב הזה ולפחד ממנו. רק כאשר קיבלה את עצמה יכלה גם לצאת החוצה, אל הציבור! אלו הם רגעים מרגשים בהיסטוריה הלסבית שלנו במקום הזה. לא אורנה בנאי, ואף לא כל אישה אחרת, היו יכולות לחיות חיים גלויים ואמתיים עם הלסביות שלהן אלמלא הפעילות שעל אודותיה אנו מספרות בפרק הזה. הישגיה של המהפכה התודעתית, התרבותית והמשפטית שהתחוללה בארץ מאז שנות השבעים של המאה הקודמת, ונמשכת עד היום, הם נכבדים, אך עוד רבה הדרך. לא כולנו יכולות ליהנות מפירותיה של המהפכה הזו, ונעורות ונשים רבות מתמודדות עם בעיות וקשיים במסע הזה אל הבחירה החופשית. בה בעת, הניכוס הפוליטי שעושה מדינת ישראל בהישגים אלו, בהציגה אותם כהישגיה של מדינה נאורה וליברלית, מסתיר את המאבק המתמשך של כולנו לחופש וחירות ומעכב אותו. הרצח בבר-נוער ואירועי התקיפה והרצח במצעד הגאווה בירושלים מעידים על הסכנות הטמונות עדין בחיים לסביים או להטב"קיים גלויים.

נפתח את הדיון בפרק בתיאור התהליכים שעבר המאבק הלסבי בארצות המערב, ובמיוחד בארצות הברית, מאז שנות השישים המאוחרות של המאה העשרים. לתהליכים אלה הייתה השפעה ישירה, משנות השבעים ואילך, על החברה והתרבות בישראל בכלל ועל הפעילות הלסבית והפמיניסטית בפרט. נבחן את התפתחות המחקר בנושאים לסביים/להט"ביים ואת התרבות והספרות הלסביות

* ד"ר חנה ספרן היא חוקרת לסבית פמיניסטית, פעילה ב"אשה לאשה" חיפה ומלמדת במכללה האקדמית לחברה ואמנויות. רחלי הרטל היא בעלת תואר שני מהתכנית ללימודי מגדר באוניברסיטת בר אילן. פרופ' אורנה ששון-לוי היא מרצה במחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה ובתכנית ללימודי מגדר באוניברסיטת בר-אילן.

ברצוננו להודות לדורית אורטל, לד"ר דלית באום, לגילי הרטל, לד"ר טל ואביטל ירוס-חקק, לד"ר רותי ליטוויץ, לד"ר אראלה שדמי, לחיה שלום, לפרופ' איריס רחמימוב, לחברות אסוואת, למרואיינות, לעורכת הלשונית ולקוראות/ים האנונימיים/יות של הפרק.

1 ד"ר יורם יובל "שיחת נפש עם אורנה בנאי" חינוכית 23 (17.8.2014) www.youtube.com/watch?v=RArCz_Gi00U

שצמחו בארץ, שכן בדומה לפמיניזם, ויחד אתו, התפתחה הפעילות הלסבית תוך קשר הדדי הדוק בין פעילות חברתית לבין המחקר האקדמי. המחקר האקדמי שואב נושאים ובעיות מחקריות מהפעילות בתנועות חברתיות, ואילו התנועות מקבלות מהמחקר כוח, סכמות לחשיבה ולפעולה (framing) ואף לגיטימציה.²

בחלק הבא נסקור את צמיחתה של הפעילות הארגונית הלסבית תוך התייחסות להתארגנות הומו-לסבית משותפת ולקשר עם הפעילות הפמיניסטית באותן השנים. נטען בפרק כי המאבק הלסבי נמצא היום ב"גלגול" השלישי לאחר שעבר שני שלבים עיקריים. בשלב הראשון הייתה הפעילות החברתית קשורה לפעילות פמיניסטית והתמקדה בעשייה פוליטית-חברתית. בתקופה זו היו נשים לסביות פעילות בארגונים פמיניסטיים כגון התנועה הפמיניסטית, ובמיוחד ב"צאנה וראינה" בתל אביב, ב"קול האישה" בירושלים ובחיפה ולאחר מכן ב"אשה לאשה", המרכז הפמיניסטי בחיפה. נתאר את הניסיון להקים ולקיים פעילות עצמאית במסגרת ארגון אל"ף (ארגון לסבי פמיניסטי) ואת הפעילות רבת השנים של ארגון קל"ף (קהילה לסבית פמיניסטית). בשלב השני הדגישה הפעילות הלסבית את המישור החברתי-קהילתי. היא התבססה ברובה על השתייכות לקבוצות זהות ספציפיות וכללה גם קבוצת פעולה המבוססת על זהות קווירית. השלב השלישי, שהוא השלב הנוכחי, מאופיין, כך נטען בזהירות, במודעות שונה של הפעילות הלסבית יותר מאשר בשינוי דפוסי הפעילות עצמם. נראה כיצד, לצד הפעילות הלסבית הנמשכת, עולה שיח המתנגד להגדרות, והמודעות והזהות אינן רק לסביות אלא גם קוויריות ולהט"ביות.

ככותבות, ברצוננו לחשוף את הקשר האישי שלנו למחקר ולמושאי ואת תפיסתנו שפרק זה חורג ממחקר אקדמי בלבד. לגישתנו, מחקר פמיניסטי, לצד היותו מחקר אקדמי, הוא גם מחקר אקטיביסטי ועל כן זוהי פעולה בפני עצמה למען קהילת הנשים שאותה אנו חוקרות. סיפור ההיסטוריה של הפעילות הלסבית ופרסומו בעברית מהווה תרומה לתהליך ההעצמה של נשים וקהילות לסביות, פמיניסטיות, קוויריות ולהט"ביות. חשיבותו של פרק זה בספר על זכויות הקהילה הלהט"בית הוא בחשיפת אבני היסוד ההיסטוריות שאפשרו את שיח הזכויות, את המאבקים וגם את ההצלחות של הקהילה הלסבית ושהביאו אותה ואת החברה בישראל למצבה כיום. נוסף על כך, אנו חשות מחויבות להכיר במיקום החברתי שלנו הן כלסביות החוקרות לסביות והן בשיתוף פעולה עם חוקרות אחרות. במידה רבה אנחנו רואות את עצמנו כחלק מנושא המחקר, ואיננו מחויבות להיררכיה הנהוגה במחקר המסורתי.³ חנה ספרן הייתה שותפה לפעילות של קל"ף במשך שנים ארוכות, ואורנה ששון-לוי היא

2 ראו גם את טענתו של עמית קמה ש"השינויים במציאות החברתית ובזירה הפוליטית (הכוללת חקיקה ופסיקה) בהקשר הלהט"בי הקדימו את התמורה בשדה האקדמי". עמית קמה "קווים לדמותו של שדה המחקר הלהט"בי בישראל" סוציולוגיה ישראלית טו 256 (2014).

3 Verta Taylor, *Feminist Methodology in Social Movements Research*, 21 QUALITATIVE SOCIOLOGY (1998) 357, 357-359; מיכל צלרמאיר "על מחקר נרטיבי, על פמיניזם ועל מה שביניהם" מחקר נרטיבי: תיאוריה, יצירה ופרשנות 106 (רבקה תובל-משיח וגבריאלה ספקטור-מרזל עורכות, 2010); מיכל קרומר-נבו ומירית סידי "פמיניזם, כתיבה מחקרית ואחרות" מתודולוגיות מחקר פמיניסטיות 229 (מיכל קרומר-נבו, מיה לביא-אג'אי ודפנה הקר עורכות, 2014).

חוקרת של מגדר ותנועות מחאה. הפרק עצמו מבוסס על עבודת מחקר שנכתבה על ידי רחלי הרטל לצורך עבודת המאסטר שלה.⁴

במהלך המחקר שפרק זה מבוסס עליו ראינה רחלי הרטל תשע נשים בגילים 20 עד 60, מחודש מאי 2009 עד חודש מרס 2011. המרואיינות היו פעילות בארגונים לסביים, וחלקן פעילות עד היום. רק חלק מהמרואיינות הסכימו להשתתף בשמן האמתי והיתר בחרו להשתתף בשם בדוי, ולפיכך כל השמות בדויים. המרואיינות התבקשו להציג את תפיסותיהן בנוגע לעשייה פוליטית לסבית ולספר את סיפור הפעילות הפוליטית הלסבית כפי שהן מכירות אותו, תוך התמקדות בפעילות הספציפית שבה השתתפו בעבר או משתתפות עד היום. העבודה התבססה גם על חמישה ראיונות שערכה ד"ר חנה ספרן בין השנים 1998–2000 לצורך עבודת הדוקטורט שלה, שפורסמו מאוחר יותר בספרה "לא רוצות להיות נחמדות".⁵ מקור נוסף לעבודת מחקר זו היו חצפיות בפעילויות של "הבית הפתוח" בירושלים וב"מרכז הגאה" בתל אביב וכן עיון בחומרים ארכיוניים שנצברו בכתיבה של פעילות מרכזיות בארגון "קל"ף", בפרסומים שונים וכן בעיתונים כגון "קל"ף חזק" ופנדורה הנמצאים בארכיון קל"ף.⁶ לבסוף, לאחר סיום כתיבתו של הפרק שלחנו אותו לפעילות מרכזיות – חיה שלום, טל ואביטל ירוס-חקק, דורית אורטל, דלית באום, רותי ליטוויץ וחברות אסוואת – והסתייענו בדבריהן כדי להביא מידע עשיר ומדויק יותר. על סמך נתונים אלה, אנו מבקשות להציג בפרק זה תמונה רחבה ומפורטת של ההיסטוריה של הפעילות הלסבית בישראל, לתאר את התפתחותה ולעמוד על השתנות העקרונות המארגנים שלה בעשורים האחרונים.

ב. התפתחות הפעילות הלסבית במדינות המערב

שורשי המחאה והפעילות הלסבית במדינות המערב נעוצים במפגש בין התנועה הפמיניסטית ובין תנועת השחרור הגאה ("Gay Liberation Movement") במחצית השנייה של המאה העשרים. הפעילות הפוליטית הלסבית צמחה הן כחלק מהמאבק של תנועת השחרור הגאה שפעלה בשנות השישים המאוחרות ובראשית שנות השבעים של המאה העשרים בצפון אמריקה ובמערב אירופה, והן כחלק מעלייתה של התנועה הפמיניסטית בארצות אלו. פוליטיקה זו נעה מפעילות של התבוללות והיטמעות בחברה ההטרוסקסואלית, השמה דגש על סובלנות וביעור דעות קדומות, כמו גם ביצירת מקומות בילוי ללסביות,⁷ לפעילות רדיקלית התובעת שוויון זכויות תוך הדגשת השוני ויציאה כנגד ערכי התרבות

4 רחל הרטל "מזהות אישית לזהות פוליטית פעילות פוליטית לסבית בישראל" (עבודת תזה לתואר מוסמך בתכנית ללימודי מגדר, אוניברסיטת בר אילן – המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, 2012).

5 חנה ספרן לא רוצות להיות נחמדות: המאבק על זכות הבחירה לנשים וראשיתו של הפמיניזם החדש בישראל (עירית לאופר עורכת, 2006) (להלן: ספרן לא רוצות להיות נחמדות).

6 ארכיון קל"ף מצוי כיום במרכז המחקר הפמיניסטי ב"אשה לאשה" חיפה.

7 כזו למשל הייתה ההתארגנות של "בנות ביליטיס" (The Daughters of Bilitis), שמטרתה הראשונה הייתה לספק מקומות בילוי ללסביות. מאוחר יותר הרחיבה התארגנות זו את פעילותה לכיוון חינוכי ואף פוליטי.

השלטת וטיפוח זהות הומו/לסבית מובחנת.⁸ האירוע המרכזי שסימן את השינוי בפוליטיקה של הפעילות הלהט"בית בארצות הברית היה ההתקוממות בבר סטונוול,⁹ אשר הפכה לסמל להתנגדות לדיכוי ההטרונורמטיבי הממושך.¹⁰ למרות ההשפעה הרבה שהייתה לתנועת השחרור הגאה על הפעילות של נשים לסביות בכלל ובתנועה הלהט"בית בפרט, תנועת השחרור הגאה הדגישה בעיקר את המאבק על הזכויות של גברים הומוסקסואלים, ושאלת זכויותיהן של נשים לסביות, הודחקה לשולי העשייה החברתית.¹¹

התנועה הלהט"בית צמחה מתוך הגל השני של הפמיניזם, שנולד בשנות השישים של המאה העשרים בארצות המערב, ובד בבד עמו. הגל השני של הפמיניזם מאופיין בעיקר בחשיפת המבנים החברתיים והפוליטיים, הנתפסים כטבעיים ואובייקטיביים ומעצבים את ההבניות המובילות לנחיתות פוליטית וחברתית של נשים. הוא הפנה מבט בוחן ומבקר אל עבר המבנה הפטריארכלי הדכאני של החברה, המנציח, באמצעות מנגנונים חברתיים, את נחיתותה וכפיפותה של האישה תוך השארתה בספרה הפרטית. המחשבה הפמיניסטית המאפיינת את אותן שנים ראתה בחוויות החיים של נשים ובניסיון הייחודי עוגן, וייצגה תפיסה ייחודית זאת בהישענה על הקשר שבין האישי לפוליטי.¹² כך, החשיבה הפמיניסטית הציעה פוליטיזציה של התחום הפרטי, ערערה על התפיסה הדיכוטומית בינארית של גבר/אישה, הטרנסקסואל/הומוסקסואל, נפש/גוף, רגש/תבונה, וחשפה דיכוטומיה זאת כחלוקה פוליטית אידאולוגית, המשמשת לשימור נורמות פוליטיות דכאניות.¹³ לסביות רבות מצאו את מקומן

8 אייל גרוס ועמליה זיו "בין תיאוריה לפוליטיקה: לימודים הומו-לסביים ותיאוריה קווירית" מעבר למיניות: מבחר מאמרים בלימודים הומו-לסביים ותיאוריה קווירית 9 (יאיר קדר, עמליה זיו ואורן קנר עורכים, 2003); Susan Cavin, *The Invisible Army of Women: Lesbian Social Protests 1969–1988*, in (2003) WOMEN AND SOCIAL PROTEST 321 (Guida West & Rhoda Lois Blumberg eds., 1990).

9 ביוני 1969 פרצה בבר סטונוול (Stonewall) בניו יורק הפגנה ספונטנית נגד המשטרה, שנהגה לערוך פשיטות פתע אלימות על מקומות מפגש הומוסקסואליים. מאז, בערים גדולות רבות בעולם, וגם בארץ, מתקיימים "מצעדי גאווה" שנתיים ואירועים להט"ביים נוספים לציון "שבוע הגאווה", החל ביוני.

10 אפשר כמובן להתחיל את סיפור ההיסטוריה הלהט"בית לא בפעילות המאורגנת, אלא בהתחזקות אחר יחס ללסביות בחקיקה מוקדמת יותר, בסיפורים של נשים לסביות אינדיווידואליות, בספרות לסבית וכדומה. ואולם, אנו מבקשות לראות את ראשית שנות השבעים כתקופה המעצבת של המאבק המאורגן, ובהקשר זה אירועי סטונוול הם האירוע המסמן את תחילת המאבק המאורגן. לטענה שההיסטוריה יכולה להיכתב ממוקומים שונים ולכן גם בחירת נקודת ההתחלה לסיפור ההיסטוריה משתנה ראו חנה הרצוג "כל שנה יכולה להיחשב כשנה הראשונה": הסדרי זמן וזהות בוויכוח על שנות החמישים" תיאוריה וביקורת 17, 209 (2000).

11 את הצורך של נשים לסביות למרחב משלהן בתוך התנועה לשחרור הגאה והמתח שהניחול הגברי-הומואי של תנועות אלו יצר ניתן לראות כבר בשנים הראשונות של הפעילות ההומו-לסבית בארצות הברית, בתחילת שנות השבעים. הסופרת והפעילה הלהט"בית-פמיניסטית ג'ון נסטל מציינת זאת בזיכרונותיה: "Negotiating around male power, even gay male power, wasted too much lesbian feminist energy" Joan Nestle, *A Fem's Feminist History*, in THE FEMINIST MEMOIR PROJECT: VOICES FROM WOMEN'S LIBERATION 338, 343 (Rachel Blau DuPlessis & Ann Snitow eds., 1998). להתייחסות לתופעה זו בישראל ראו להלן בעמ' 50.

12 ראו צבי טריגר "תאוריות פמיניסטיות וזכויות להט"ביות" בספר זה.

13 גרוס זיו, לעיל ה"ש 8.

בתנועות פמיניסטיות של הגל השני, משום שאלו נתנו ביטוי לשינוי עמוק בתפיסה, בדימוי ובמעמד החברתי, התרבותי והפוליטי של נשים בחברה ויצרו מרחבים ייחודיים לנשים.¹⁴ ואולם, מקומן של לסביות בתנועות הפמיניסטיות לא היה מובן מאליו, וגרם לעתים למתחים ואף ליצירתם של ארגונים לסביים נפרדים. בארצות הברית, שם צמחה כאמור התנועה הלסבית מתוך התנועה הפמיניסטית, ההתנגדות ללסביות – הן כנשים והן כרעיון – הייתה קיימת כבר בימיו הראשונים של הארגון הלאומי של נשים (NOW – The National Organization for Women), שהוקם ב-1966. הנראות הלסבית והשפעתה בתוך הארגון נתפסו כמסכנות את הלגיטימיות של המאבק הפמיניסטי בקרב הציבור הרחב ולפיכך כמכשול בהשגת יעדים פמיניסטיים, וגרמו להתנגדות לנוכחות הלסבית בארגון.¹⁵ תפיסה זו הביאה להשתקת הלסביות בתנועה הפמיניסטית ולהדרתה ממנה. תחושת התסכול מהלך רוח זה ליוותה לסביות רבות שפעלו בארגונים פמיניסטיים, ולעתים אף הנהיגו אותם, אך לא מצאו דרך לבטא את המאבקים לזכויות של נשים לסביות כחלק מסדר היום של הארגונים וממטרותיהם.¹⁶

הפעילות הלסבית המאורגנת צמחה אפוא מתוך שורשים כפולים אלו. החשש של התנועה הפמיניסטית מהנראות הלסבית לצד הכוחנות, ולעתים אף השוביניזם של פעילים הומואים, דחפו להקמת ארגונים נפרדים של נשים לסביות. מגמה זו, שהתקיימה בארצות המערב בשנות השישים, החלה להתעורר בישראל במחצית השנייה של שנות השבעים, ולא במקרה.¹⁷ לפעילות המאורגנת הלסבית בישראל יש שורשים אמריקניים מובהקים וקשרים עם התנועות האמריקניות, הנובעים מכמה גורמים. ראשית, בתחילת דרכה של התנועה הפמיניסטית בארץ הייתה בה מעורבות גדולה של נשים יוצאות ארצות הברית (מרשה פרידמן, מרילין ספר, טרי גרינבלט ואחרות). נשים אלה הביאו אתן מוזיקה, סרטי וידיאו, ספרים ותרבות לסבית. נוסף על כך החל באותה עת תהליך של הוצאת ספרים פמיניסטיים מתורגמים.¹⁸ ההשפעה האמריקנית הובילה ליבוא של רעיונות וערכים פמיניסטיים שצמחו בארצות הברית, ואף לאימוץ שיטות פעולה אמריקניות, כמו המודל של קבוצות להעלאת מודעות, אך רעיונות אלה זכו לפרשנות מקומית ויצרו פעילות שהתבססה על ניסיון החיים של נשים בישראל.¹⁹

- BETTY FRIEDMAN, *THE FEMININE MYSTIQUE* (1963); SUSAN MOLLER OKIN, *JUSTICE, GENDER AND THE FAMILY* (1989) 14
- ALICE ECHOLS, *DARING TO BE BAD: RADICAL FEMINISM IN AMERICA 1967–1975* (1989); Stephanie Gilmore & Elizabeth Kaminski, *A Part and Apart: Lesbian and Straight Feminist Activists Negotiate Identity in a Second-Wave Organization*, 16 *J. HISTORY OF SEXUALITY* 95 (2007) 15
- Christiane Leidinger, "Anna Ruling": *A Problematic Foremother of Lesbian Herstory*, 13 *J. HISTORY OF SEXUALITY* 477 (2004); Erella Shadmi, *The Construction of Lesbianism as Nonissue in Israel*, in *SAPPHO IN THE HOLY LAND: LESBIAN EXISTENCE AND DILEMMAS IN CONTEMPORARY SAPPHO IN THE* (הספר להלן: ISRAEL 251 (Chava Frankfort-Nachmias & Erella Shadmi eds., 2005) (HOLY LAND) 16
- SUSAN CAVIN, *LESBIAN ORIGINS* (1985); Adrienne Rich, *Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence*, 5 *SIGNS* 631 (1980) 17
- הראשון שבהם היה אישה, נשים, נשיות – קובץ תרגומים (רנה שלף ואח' עורכות, 1975). 18
- חיה שלום, פעילה לסבית פמיניסטית וממייסדות קל"ף, מתארת את ההשפעה האמריקנית על התרבות הלסבית בארץ במאמרה "הסיפור של קל"ף: הקהילה של לסביות פמיניסטיות": Haya Shalom, *The Story of Claf: The Community of Lesbian Feminists*, in *SAPPHO IN THE HOLY LAND*, בתוך *of Claf: The Community of Lesbian Feminists*, 16 בעמ' 19

ג. הרקע לצמיחת הפעילות הלסבית בישראל

לאחר שנים של מחקרים בתולדות המיניות, ידוע כיום שא/נשים הגשימו את הנטיות המיניות שלהם/ן באופנים שונים גם כאשר אלו לא היו מקובלים או אפילו אסורים. לסביות והומואים חיו בארץ גם בשנים שקדמו לפעילות ציבורית-חברתית בנושא, אך המונחים 'הומו' או 'לסבית' לא היו שגורים בפי הציבור ולא היו חלק מהתרבות הפופולרית. אין ספק שהיו בארץ נשים לסביות שחיו חיים של זוגיות והגשימו את הנטיות המיניות שלהן בשלל דרכים עוד לפני שנות השבעים. ואולם, המושג, כמו גם השיח על אודות להט"בים, ולא כל שכן הפוליטיזציה של הזהות המינית, לא היו ידועים בישראל, ואף לא בפלסטין בטרם הוקמה המדינה, בקרב היהודים/יות והערבים/יות כאחד.²⁰ בישראל של העת ההיא כמעט לא התקיימה הוויה תרבותית לסבית, ובוודאי לא בגלוי. העדויות היחידות על חייהן של לסביות (כמו גם של הומואים) בשנות השישים נמצאות בספריה של רינה בן-מנחם, אישה צעירה מרמת-גן שהוציאה לאור שלושה ספרים, בשם הספרותי ש.ר.ב., שעסקו בחיים של הומואים ולסביות בתל אביב. הספרים לא זכו להצלחה רבה ולא הביאו לשינוי באורח חייהן הנחבא של לסביות בארץ או בתרבות הלסבית.²¹ עד שנות השמונים של המאה העשרים לא היו מקומות בילוי נפרדים ללסביות, ונשים לסביות העידו כי היה קשה להשיג מידע על פעילות כזו או אחרת.²² השינוי החל לאטו בשנות השבעים, עם תחילתה של הפעילות הפמיניסטית בארץ ועם הקמתה של "האגודה לזכויות הפרט" בשנת 1975. בדומה לארצות הברית, גם בישראל המאבק וההתארגנות הלסבית צמחו אפוא יחד ובצמוד למאבק הפמיניסטי ולצמיחתה של התנועה הגאה.

לפני שנתמקד בצמיחתה ובאופייה של ההתארגנות הציבורית הלסבית, נתייחס בקצרה לקשיים הייחודיים העומדים בפני נשים לסביות החיות בישראל. החברה הישראלית הנה חברה פטריארכלית, אשר בשונה ממדינות מערביות אחרות מתקיימת במדינה המקדישה שיעור גבוה ממאמציה וממשאביה לעיסוק בביטחון. בחברה מיליטריסטית, נשים יהודיות נמצאות בעמדת נחיתות מבנית ביחס לגברים, שהם בעלי ניסיון, ידע וקשרים משירותם הצבאי. אלה מאפשרים להם (ובמיוחד לאלו ששירתו

39. על הוויכוח בדבר ההשפעה האמריקנית על הפמיניזם בארץ ראו חנה ספרן "הקשר האמריקני: השפעתו של הפמיניזם האמריקני על התנועה לזכות בחירה לנשים בישוב היהודי (1919–1926) ועל התנועה לשוויון הנשים בישראל (1971–1982)" (עבודת גמר לתואר "דוקטור בפילוסופיה", אוניברסיטת חיפה – הפקולטה למדעי הרוח – החוג להיסטוריה כללית, 2001); ליאורה בילסקי "יבוא תרבותי: המקרה של הפמיניזם בישראל" עיוני משפט כה 523 (2001); פרנסס רדאי "תאוריה משפטית, חקיקה והתדיינות פמיניסטית בישראל: רטרופקטיבה" עיונים במשפט, מגדר ופמיניזם 19 (דפנה ברק-ארז, יפעת ביטון, שלומית יניסקי-רביד ודנה פוגין' עורכות, 2007).

20. אורנה מרי-אש "להזדקן בגאווה: משמעות ההזדקנות והשלכותיה בקרב הומוסקסואלים ולסביות זקנים/ות בישראל" (עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת חיפה – הפקולטה ללימודי רווחה ובריאות – החוג ללימודי זקנה (גרונטולוגיה), 2005).

21. העולם הזה (10.1.1962); שרה רינה בן מנחם הדווקאים (1960); שרה רינה בן מנחם הצלע (1961); שרה רינה בן מנחם הפרחחית (1963). ראו גם שלושה מאמרים על הסופרת וספריה: שרה מענית "רינה שרב – סופרת לסבית ישראלית בראשית שנות השישים" הארץ תרבות וספרות, 1 (17.4.2015); שרה מענית "הצלע או יומנה של הצלע ה-13" הארץ תרבות וספרות, 8 (22.4.2015); שרה מענית "רחם עקרה ורחם מבכירה ורחם דלוקה ורחם שאיננה עוד מכאן" הארץ תרבות וספרות, 2 (24.4.2015).

22. מרשה פרידמן גולה בארץ המובטחת (1991).

בתפקידי קצונה ופיקוד) שילוב קל ומהיר במוסדות אזרחיים הגמוניים של המדינה.²³ יתר על כן, האופי המיליטריסטי של החברה מגביל ומצמצם את העיסוק בערכים פוסט-מטריאליים כמו זהות ואורח חיים, ובכך מקשה התארגנויות ופעילות לסבית ולהט"בית גם יחד. נוסף על כך, החברה הישראלית היא בעלת ערכים מסורתיים ושמרניים בכל הנוגע למעמד האישה ומבנה המשפחה. בתוך חברה זו, לסביות רבות נתקלות במצב של דיכוי רב-ממדי. הן נמצאות לעתים קרובות בקונפליקט בתוך הקהילות שלהן וחוות התנגדות מצדן בשני מיקומים דכאניים: כאישה וכלסבית. דוגמה להצטלבות זאת של זהויות הסובלות מדיכוי והדרה, המובילה לזהות הסובלת מהדרה חדשה ובעלת עוצמה רבה יותר, היא האופן שבו נשים לסביות מודרות משוק העבודה. כנשים הן מרוויחות פחות מגברים, וכלסביות הן מנהלות משק בית הנשען על שתי משכורות של נשים או לעתים רק על משכורת אחת.²⁴ יחד עם שייכות לקבוצות אתניות (מזרחיות, פלסטיניות) או סוציו-אקונומיות (עוני, זיקנה, הגירה) מודרות, מציאות זו מצרה את נגישותן למשאבים תעסוקתיים וכלכליים. גורמים אלה מגבילים את רמת המשאבים (תמיכה, זמן, כסף וכדומה) העומדים לרשותן של נשים לסביות ולכן מציבים מכשול בפני התארגנות ופעילות חברתית משמעותית של לסביות.

ואולם, היחס לנשים, ולנשים לסביות בפרט, עבר שינוי מהותי מאז החלה הפעילות הציבורית הלסבית-פמיניסטית בישראל בשנות השבעים והשמונים. בתרבות ההטרנסקסיסטית והמיליטריסטית של שנות השבעים הביאה הלסבופוביה,²⁵ שהייתה קיימת במרחב הציבורי כולו, לכך שהזהות כלסבית הייתה עלולה לסכן את הנשים בסנקציות מסוגים שונים, כגון אובדן מקום עבודה, ניתוק קשר עם משפחה או ניתוק מילדים/ות עקב גירושין. לעומת זאת, כיום, מרחבים עירוניים מסוימים בישראל הפכו לבטוחים יחסית לקהילת הלהט"ב. יתר על כן, בשני העשורים האחרונים, ולאחר מאבק בלתי נלאה מצד לסביות והומואים ובעלי בריתם/ן, התקבלו חוקים המיטיבים עם הקהילה, שאותם כינה אלון הראל "המהפכה המשפטית ההומוסקסואלית", והשינוי ניכר גם בספרות ובתרבות הכתובה והמשודרת.²⁶ השינוי במישור המשפטי החל בשנת 1988, עם ביטול האיסור על משכב "שלא כדרך הטבע" (שהתייחס ליחסי מין בין גברים). אף על פי שיחסיים לסביים מעולם לא נאסרו, ביטול האיסור הוביל לשינוי עמדות כלפי הומואים ולסביות כאחד. בשנת 1993 התקיים הכנס הראשון בכנסת שעסק בזכויות של הומואים ולסביות. בשנים אלו נערכו תיקוני חקיקה נוספים, שעיקרם הגנה מפני הפליה על רקע נטייה מינית. יש כמובן להתייחס בזהירות למשמעות המונח "מהפכה", מפני ששינוי במערכת החוקים והרחבת הזכויות לקהילה אינו פותר בהכרח את ההתנגשות התרבותית והחברתית בתוך המשפחה ובקהילה שאותה חוות נשים לסביות רבות (וכמובן גם גברים).

23 אורנה ששון-לוי זהויות במדים – גבריות ונשיות בצבא הישראלי (2006).

24 ההכנסה החודשית הממוצעת ברוטו של גבר שכיר מעבודה בשנת 2010 הייתה 9,720 ש"ח והכנסתה של אישה שכירה 6,386 ש"ח, כלומר עד 2010 היוותה הכנסתה של אישה 66% מהכנסתו של גבר (הלמ"ס 6.3.2012).

25 לסבופוביה: שנאה ופחד מלסביות.

26 אלון הראל "עלייתה ונפילתה של המהפכה המשפטית ההומוסקסואלית" המשפט ז' 195 (2002). ראו גם איילת בלכר-פריגת ורות זפרן "ילדים זה שמחה" הולדה בסיוע טכניקות הולדה מלאכותיות על ידי בני זוג בני אותו מין" בספר זה.

הודות למאבקייהן המשפטיים, בשני העשורים האחרונים יכולות נשים לסביות בישראל ללדת ולגדל ילדים בעזרת מערכת הבריאות של המדינה בצורה שוויונית לזו של נשים אחרות וזכויותיהן לאימוץ של ילדיהן המשותפים לבת הזוג זכו להכרה חוקית.²⁷

הקהילה הלסבית בישראל היא, בדומה לשאר החברה, בעלת רצון עז להקים משפחה הכוללת אמהות, ולכך יש השפעה עמוקה על אופי הפעילות הציבורית של נשים לסביות. מצד אחד, בחברה לאומית ומיליטריסטית האימהות היא "משאב" שנתון בידי נשים, המוערכות על תרומתן (הוולדנית) לחברה, והנה "כרטיס כניסה" להגמוניה עד כדי חותמת של "נורמליות". אמהות לסביות (יהודיות) סובלות פחות מתיוג על בסיס זהותן המינית, כיוון שהן נתפסות כתורמות לקולקטיב כמו כל הנשים-האמהות. האימהות היא אפוא ערוץ דומיננטי להיטמעותן של נשים לסביות בחברה בישראל. מצד אחר, סביר בהחלט להניח כי האימהות מגבילה את הזמן הפנוי העומד לרשות הנשים, ובכך היא מקשה עליהן את הפעילות בארגונים, התובעים תמיד הקדשת זמן ואנרגיה מרובה. המפגש הדואלי בין האימהות כמאפשרת כניסה לשדרה המרכזית של החברה לבין האימהות כמגבילה משאבים של נשים הוא המעצב את ההשתתפות של נשים לסביות בפעילות חברתית-פוליטית. נוסף על כך, הדגשת המשפחתיות בדגם ההטרורסקואלי, שהפכה למרכזית בקרב לסביות (וגם בקרב הומואים), שימשה כדרך עיקרית להשתלבות במיינסטרים ולהתקבלות חברתית. תהליך זה השפיע על דה-רדיקליזציה של המאבק הלסבי.

בה בעת, התופעה של לסבופוביה בציבור הרחב לא נעלמה, והיא ממשיכה להשפיע הן על בחירתן של נשים להזדהות כלסביות במרחבים ציבוריים והן על יכולתם של הארגונים להדגיש את נוכחותם במרחב. האקלים הישראלי הוא אקלים של "חוסר סובלנות כבושה" כלפי לסביות.²⁸ אי-הסובלנות כלפי לסביות אינה מתממשת בהכרח בצורתה הגלויה והאלימה, אולם עצם הידיעה שכוח יכול להיות מופעל כלפי נשים לסביות בכל רגע נתון מייצרת מציאות לסבופובית. מציאות זו מועצמת ומוכפלת כאשר האישה שייכת גם לקהילת מוצא דתית או אתנית אשר אינה מקבלת בחירה בחיים של לסבית ואינה מאפשרת אותה. נוסף על כך, הטרדות מיניות מילוליות הן חלק דומיננטי מהחוויה של לסביות בישראל והופכות לפעמים את הנראות הציבורית לקשה מנשוא. התגובה של נשים היא צמצום הנראות הלסבית במרחב הציבורי, וכך לסבופוביה משפיעה במידה ניכרת על התפקיד שממלאים הארגונים והקבוצות החברתיות הלסביות ועל האופן שבו הם פועלים במרחב הלהט"בי.

לסבופוביה מופנית כאמור כלפי נראות לסבית במרחב הציבורי, אך היא באה לידי ביטוי בעוצמות שונות ובדגשים שונים ביחס לזהויות לסביות שונות והיא גם נחווית באופן שונה בקרב אוכלוסיות שונות. עובדה זו מתקשרת לאחד ההיבטים החשובים שאתם מתמודדים ארגונים בשלב השני של

27 האפשרות נפתחה בפועל לנשים לסביות רק בשנת 1996, בעקבות הבג"ץ שהביא לביטול הדרישה לבדיקה פסיכיאטרית לנשים לא נשואות שביקשו תרומת זרע. ראו ע"א 10280/01 פלונית נ' היועץ המשפטי לממשלה, פ"ד נט(5) 64 (2005) (להלן: פרשת ירוס-חקק).

28 אריאלה אזולאי ועדי אופיר מציעים את המונח "אלימות כבושה". אלימות כבושה היא הצגת הפוטנציאל האלים הטמון ביכולת להפעיל כוח שמימוש אפשי בכל רגע נתון, אף אם אינו מתממש בהכרח. בהשאלה, אנחנו מציעות את המונח "חוסר סובלנות כבושה" כדי לציין חוסר סובלנות שאיננה תמיד מתממשת, אך יכולה להתפרץ בזמנים ובמקומות בלתי צפויים. ראו אריאלה אזולאי ועדי אופיר משטר זה שאינו אחד – כיבוש ודמוקרטיה בין הים לנהר (2008).

הפעילות הלסבית: ההתנגשות או המפגש בין המרכיבים השונים בזהות האישה הלסבית (דתייה, חילונית, רוסייה, פלסטינית ועוד), המשפיעים על האופן שבו היא מאמצת זהויות אלו ומנהלת את חייה באמצעותן. בטרם נעבור לדון בשלבים השונים של ההתארגנות הלסבית המקומית, נציג סקירה קצרה של המחקר בתחום. לגישתנו, הפעילות החברתית והמחקר החברתי-ביקורתי הולכים יד ביד, מושפעים זה מזה ומשפיעים זה על זה, ולכן יש להכיר את המחקר על מנת להבין את הפעילות ולהפך.

ד. בין מחקר לאקטיביזם: התפתחות המחקר האקדמי העוסק בלסביות

התארגנויות פוליטיות של קבוצות מוחלשות ומחקר עליהן הולכים יד ביד; המודעות וההתארגנות הן לעתים בסיס למחקר ולפיתוח שלו לכיוונים חדשים, ולעתים מושפעות ממנו. עד שנות השבעים לא התקיים מדף ספרים פמיניסטי או לסבי בעברית. מאחר שהספרות נכתבה ברובה באנגלית, היא הייתה נגישה רק לקבוצות מסוימות בקרב נשים הטרוסקסואליות או לסביות, ובכך גם השפיעה על זהותן של מי שהפכו דומיננטיות בקהילה. כמו כן, המחקר הפמיניסטי שהחל להתפרסם בארץ בשנות השבעים והשמונים התעלם במשך שנים מן העובדה שחלק מציבור הנשים הן לסביות ומחשיבותה של עובדה זו. יתרה מזאת, עד היום רוב המחקרים העוסקים בהיבטים שונים בחייהן של נשים בישראל עדיין ממשיכים להתעלם מהקיום הלסבי של חלק מהנשים שאותן הם חוקרים ואליהן הם מתייחסים.²⁹ ואולם, התעצמות הפעילות הלסבית בישראל, שהתרחשה בד בבד עם התעצמות הפעילות הפמיניסטית והלהט"בית, הביאה בעקבותיה גם עיסוק מחקרי וספרותי והובילה לכך שכיום המחקר והספרות של העולם הלסבי, הלהט"בי והקוירי הולכים ומתרחבים.³⁰ את החיבור בין פעילות שטח ליצירה ספרותית או אקדמית ניתן לראות באופן מובהק בפרסומים, בשפה הערבית וגם באנגלית, של ארגון "אסוואת" (נשים פלסטיניות לסביות), שהוציא לאור שלושה ספרים. בשנת 2006 יצא לאור קובץ של מבחר מאמרים מתורגמים, בשנת 2007 אוסף של כתיבה ספרותית של לסביות מהארץ ומהעולם הערבי ובשנת 2010 אוסף של סיפורים להט"ביים מהעולם הערבי.³¹ הארגון גם פרסם סדרה בת 20 חוברות במגוון נושאים, שהם בין הפרסומים הראשונים בשפה הערבית העוסקים בחוויית החיים הלסבית והקוירית ובכך הם פורצי דרך גם בעולם הערבי כולו.

המאמר הראשון שעניינו נשים לסביות בישראל פורסם באנגלית בשנת 1991 על ידי ג'ו אופנהיימר, פסיכולוגית לסבית פמיניסטית, שתיארה את הקשיים העומדים בפני לסביות בישראל ואת הלחץ החברתי המאלץ אותן להיות "בלתי נראות". היא גם תיארה את הניצנים הראשונים של הפעילות הלסבית באמצע שנות השבעים וציינה את הקמת האגודה לזכויות הפרט ואת הקמתה של קל"ף –

29 Shadmi, לעיל ה"ש 16.

30 ראו רשימה של ספרות להט"בית מומלצת: <http://cms.education.gov.il/NR/rdonlyres/593D6EDB-0B20-48EF-8106-47F01188DA00/97918/sifrutmumletset.pdf>

31 שלושת הספרים שהוציאו לאור נשות אסוואת כחלק מפעילות הארגון: אלוטן ואלמנפא פי תגרבת אלמתחראת ג'נסין (המולדת והגלות בחוויה הקוירית) (2006); חקי, אן אעיש, אן אח'תאר, אן אכון (זכותי, לחיות, לבחור, להיות) (2007). לפרטים אודות ספרים אלו שפורסמו בערבית ראו WAQFET BANAT: PERSONAL (באנגלית: www.aswatgroup.org/en/content/information-publication) (2010) NARRATIVE (נשים עומדות יחדיו/נשים נוקטות עמדה: נרטיב אישי).

קהילה לסבית פמיניסטית.³² בשנת 1995 יצא לאור הספר LESBIOT (לסביות) באנגלית. טרייסי מור אספה וערכה סיפורים של לסביות ישראליות על חייהן, שמיעוטן היו מוכנות להיחשף בשמן האמת וחלקן הגדול סיפרו את סיפורן בשם בדוי. הגם שהספר אינו עוסק במחקר, הוא ראוי להיכלל כאוסף ראשוני ופורץ דרך בהיסטוריה של המחקר והכתיבה הלסביים.³³ הספר SAPHO IN THE HOLY LAND: LESBIAN EXISTENCE AND DILEMMAS IN CONTEMPORARY ISRAEL,³⁴ גם הוא באנגלית ובעריכתן של אראלה שדמי וחווה פרנקפורט-נחמיאס, הפך לאבן הפינה במחקר על נשים לסביות בארץ. זהו ספר מאמרים שעניינם חייהן ופעילותן של נשים לסביות בארץ, והוא כולל פרק על ההיסטוריה של הפעילות הלסבית-פמיניסטית שנכתב על ידי חיה שלום, המייסדת של קל"ף, שני מאמרים על נשים לסביות ב"נשים בשחור" ועוד. בעברית יצאה לאור בשנת 2003 המקראה "מעבר למיניות", הכוללת מבחר מחקרים הומור-לסביים ותאוריה קווירית שתורגמו מאנגלית.³⁵ ספרי העיון הראשונים שהתייחסו לפעילות הלסבית היו ספרה של חנה ספרן לא רוצות להיות נחמדות, שיצא לאור ב-2006 החוקר את תולדות הפמיניזם בישראל בשנות השבעים,³⁶ וספרה של אראלה שדמי לחשוב אישה, שיצא לאור ב-2007 ומתמודד עם מקומה של הלסביות בחייהן של נשים בחברה הישראלית.³⁷ בשנת 2011 התפרסמה המהדורה המקומית של נשים לגופן, מעין אנציקלופדיה לבריאות נשים ובה פרק בעריכת רותי פרסר המוקדש כולו לנשים לסביות.³⁸

בעקבות הפעילות המחקרית במחלקות ללימודי נשים והבחירה של סטודנטים/יות לחקור אספקטים שונים בחיי הקהילה הלהט"בית, עלה בשנים האחרונות מספר המחקרים – במיוחד עבודות מאסטר ודוקטורט – על להט"בים בכלל ועל לסביות בפרט. חשוב לציין שעדיין מרבית הכותבות והחוקרות העוסקות בנושאים של לסביות ובקהילה הלסבית הן לסביות בעצמן, ועובדה זו נכונה גם בנוגע לכתיבה ולמחקר בנושאי להט"ב בכלל ולמחקר הקווירי בפרט. עובדה מעניינת העולה מהמחקר של עמית קמה היא שחוקרים גברים (שרובם הומואים) העוסקים במחקר להט"בי נוטים באופן מובהק לחקור הומואים, ואילו חוקרות נשים (שרובן לסביות) חוקרות הומואים ולסביות במידה כמעט שווה.³⁹

הכתיבה והמחקר בנושאים להט"ביים הולכים ורבים, וסקירה זו איננה מלאה או מקיפה. קשה גם להגדיר במדויק מהו מחקר לסבי, מאחר שרבים מהמחקרים עוסקים בקהילות הלהט"בית והקווירית, שבהן יש כמובן גם מי שמגדירות את עצמן לסביות. חלק ניכר ממחקרים אלו מתמקדים בדפוסים של

- Jo Oppenheimer, *The Pressure to Be Heterosexual*, in CALLING THE EQUALITY BLUFF: WOMEN IN ISRAEL (Barbara Swirski & Marilyn Safir eds., 1991) 32
- LESBIOT: ISRAELI LESBIANS TALK ABOUT SEXUALITY, FEMINISM, JUDAISM AND THEIR LIVES (Tracy Moore ed., 1995) 33
- Shadmi, לעיל ה"ש 16. 34
- מעבר למיניות: מבחר מאמרים בלימודים הומו-לסביים ותיאוריה קווירית (יאיר קדר, עמליה זיו ואורן קנר עורכים, 2003). 35
- ספרן לא רוצות להיות נחמדות, לעיל ה"ש 5. 36
- אראלה שדמי לחשוב אישה: נשים ופמיניזם בחברה גברית (2007). 37
- נשים לגופן: בריאות, גוף, מיניות, יחסים (טל תמיר עורכת, 2011). 38
- קמה, לעיל ה"ש 2. ראו גם רשימה ביבליוגרפית של כל המאמרים/עבודות/מחקרים/ספרים בנושאים הומו-לסביים שנתפרסמו בישראל: https://yedion.yvc.ac.il/yedion/fireflyweb.aspx?prgname=Show_Teacher_Cardarguments=-N818,-A,-N9010 39

זוגיות, פְּרָדָה, משפחה, הורות, אימהות, תהליכי עיצוב זהות בגיל ההתבגרות, זקנה ועוד.⁴⁰ מכאן שהשיח הנוכחי על לסביות נוגע בעיקר לסְפָרָה הפרטית, קרי למוסד המשפחה, שהוא נדבך מרכזי בחברה הישראלית. מחקרים אלו הם בעלי חשיבות, שכן הם מעידים על הנוכחות הלסבית במקומות שבהם היא הושטקה והודרה. עם זאת, שיוך הלסביות לספרה זו והדגשת ההיבטים הדומסטיים והנשיים של הזהות הלסבית מאפשרים להציג את הלסביות ככזו שאינה מאתגרת את הסדר החברתי בישראל, המדגיש כאמור משפחה ומשפחתיות.

לעומת זאת, מאמרה של יעל משעלי על "מזרחיות מפרספקטיבה לסבית",⁴¹ והמחקרים של ליאורה גביעון ודיאנה לוצאטו,⁴² העוסקים באופן שבו נשים לסביות מזרחיות משתמשות בזהותן הלסבית כאמצעי למוביליות, מצביעים על כיוונים נוספים וחשובים במחקר, המחברים בין סוגי דיכוי שונים וצולבים. כך גם מחקרה של עדי קונצמן, העוסק בסיפורי הגירה של נשים לסביות רוטיות יהודיות לישראל.⁴³ קונצמן מראה הלימה מרתקת בין סיפורי העלייה לסיפורי היציאה מהארון. לטענתה, ברוסיה לא יכלה הזהות הלסבית להיות נוכחת וקיימת, וכך ההגירה לישראל טמנה בחובה גם את היכולת לצאת מהארון ולאמץ זהות לסבית. מחקרים אחרים עוסקים באתגור הידע והסדר החברתי, וניתן לראות בהם כתיבה חברתית פוליטית על לסביות וסימון המעבר אל חשיבה וניתוח קוויריים מנקודת מבטן של נשים. עם מאמרים אלו נמנים מאמרה של ליאורה גביעון "רוצה להיות סקסית: עלייתן של הגוף הלסבי החדש" (2009), המחקר של אפרת רותם "על הגוף הברזי האחר" (2009), וכן אלו של דלית באום (2007), עמליה זיו⁴⁴ וחנה ספרון⁴⁵ על "נשים בשחור" ועל "כביסה שחורה", כמו גם מאמרה של אורנה קזין "לסביות, פרטיות והחיים (הקוויריים) בעיר".⁴⁶ זיו, בכתיבתה על הפוליטיקה של המיניות, מובילה את הדיון על זהות וייצוג וחוקרת את האפשרויות והדילמות הטמונות

- 40 ראו למשל אלה דין "הקשר בין סגנונות 'attachment' לנטייה ללסביות אצל נשים" (עבודת גמר לתואר מאסטר, אוניברסיטת בר אילן – המחלקה לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, 1996); אפרת ריבי "תהליך היציאה מהארון של מתבגרות לסביות ישראליות: מאפיינים ודפוסי התמודדות" (עבודת גמר לתואר מאסטר, אוניברסיטת חיפה, 1999); יעל אור "השוואה של הקשר הזוגי והתפקוד ההורי בקרב זוגות הטרוסקסואלים וזוגות לסביות" (עבודת גמר לתואר מאסטר, אוניברסיטת בר אילן – בית הספר לעבודה סוציאלית, 2000); רות פרסר "אחרות משמעותית: סיפורי חיים של נשים נשואות שבחרו לחיות כלסביות" (עבודת גמר לתואר מוסמך בתכנית ללימודי מגדר, אוניברסיטת בר אילן, 2006).
- 41 יעל משעלי "עד החתונה זה יעבור": מזרחיות מפרספקטיבה לסבית" תיאוריה וביקורת 255, 35 (2009).
- 42 Liora Gvion & Diana Luzzatto, *The "Pygmalion Syndrome": The Case of Mizrahi Lesbians in Israel*, 11 IDENTITIES: GLOBAL STUD. IN CULTURE & POWER 65 (2004).
- 43 Adi Kuntsman, *From "Sexless in Russia" to "Proud Israeli Lesbian": Immigration Stories of Coming Out*, בתוך SAPPHO IN THE HOLY LAND, לעיל ה"ש 16, בעמ' 153.
- 44 עמליה זיו "לחצות את גבולות המגדר, לבגוד בגבולות הלאום: הפוליטיקה הפרפורמטיבית של 'כביסה שחורה'" פערי אזרחות: הגירה, פריון וזהות בישראל 290 (יוסי יונה ואדריאנה קמפ עורכים, 2008). (להלן: זיו "לחצות את גבולות המגדר").
- 45 SAPPHO IN THE HOLY LAND, בתוך Hannah Safran, *Alliance and Denial: Lesbian Protest in Women in Black*, לעיל ה"ש 16, בעמ' 191.
- 46 ארנה קזין "לסביות, פרטיות והחיים (הקוויריים) בעיר" תיאוריה וביקורת 19, 259 (2001).

בפיתוחה של תאוריה קווירית.⁴⁷ רות פרסר, העוסקת בפוליטיקה השייכות והשארות, מבקרת את האופן האוטומטי שבו פוליטיקה השייכות של להט"ב בישראל הולכת לכיוון הדומסטי, ומראה כיצד היומיום של נשים לסביות אינו יכול לעמוד בפרמטרים של החיקוי ההטרונורמטיבי וכיצד הולכת ומתכוננת שייכות אחרת וציבוריות קווירית.⁴⁸

המחקר הלסבי, הלהט"בי והקווירי התפתח בד בבד עם פרסום יצירות בתחומים של ספרות, שירה ותיאטרון בנושאים אלו. המחזות הלסביים הראשונים נכתבו והוצגו בישראל כבר בשנת 1986. הראשון בהם, המחזה "עורר", נכתב ע"י ענולה שמיר ונגה אשד והוצג בהצלחה בפסטיבל עכו ובתיאטרון ה"סמטה" במשך שנה. מחזה נוסף בשם "מה אתה זוכר, יונתן, יונתן", שנכתב גם הוא על ידי שמיר ואשד, הועלה בשנת 1989 על הבמה בפסטיבל עכו.⁴⁹ מספר הספרים בעברית שיצאו מאז שנות התשעים רב במיוחד בהתייחס לעובדה שקודם לכן כמעט לא ניתן היה למצוא ספרים בנושאים אלו, למעט ספריה של רינה בן-מנחם שיצאו כאמור בתחילת שנות השישים אך לא הפכו לחלק מהמורשת הספרותית הלסבית.⁵⁰ אחד הספרים הראשונים היה ספרה של נגה אשד מזון מלכות (1998), המאגד סיפורים על נשים לסביות. בעקבותיו יצאו לאור ספרים נוספים: תאנים, אהובתי מאת דנה ג' פלג (2000), שבמרכזו אישה לסבית צעירה במציאות החברתית החדשה של ישראל בסוף שנות התשעים; רצייתי לנשק לך בשדה החרציות מאת אביבה אברון (2000), המספר על רומן לסבי אשר נרקם בין שתי חברות טובות; הרומן האוטוביוגרפי להחזיר את הפיות לארץ ישראל מאת שז (2001); ספרה של גלי סמבירא שלושים חודשי אהבה (2005) ועוד. ספרות מתורגמת (בדרך כלל מאנגלית) התחילה אף היא להתפרסם באטיות, כמו למשל ספרה של רדקליף הול באר הבדידות.⁵¹ משנות השמונים מתרחב מפעל התרגומים לעברית, ואחד הספרים הראשונים שהתפרסמו בשנים אלו היה ספר החניכה של ריטה מאי בראון סבך הפרי האדום, שיצא לאור בארצות הברית בשנת 1973 ובתרגום לעברית ב-1980. כיום יש בעברית ספרות לסבית מגוונת, מקור ותרגום, אשר יחד עם הספרות הלהט"בית הפכה למשימה של פרויקט בשם "ספרות גאה – יצירה וספרות להט"בית", שמטרתו עידוד יצירה להט"בית מקומית.⁵² השינויים שחלו בעולם המחקר על לסביות בישראל יחד עם התפתחות עולם האמנות והתרבות מאז שנות השמונים של המאה הקודמת התחוללו בד בבד עם התפתחות הפעילות הלסבית המאורגנת מאמצע שנות השבעים ואילך. התפתחויות אלו היו כרוכות זו בזו והשפיעו באופן הדדי על התהליכים עצמם.

47 עמליה זיו מחשבות מיניות: תיאוריה קווירית, פורנוגרפיה והפוליטיקה של המיניות (2013); עמליה זיו "צורות קוויריות: דילמות של ידע, כוח וקהילה" מתודולוגיות מחקר פמיניסטיות 210 (מיכל קרומר-נבו, מיה לביא-אג'אי ודפנה הקר עורכות, 2014).

48 Ruth Preser, *Coherent Deviants: Transformation and Transition in Life-Stories of Once Married Women Who Chose to Live as Lesbians*, 43 WOMEN'S STUD. INT'L FORUM 140 (2011)

49 שלומית ברסלר עדיף להיות צרודה מאשר אילמת – על תיאטרון קהילתי של נשים בישראל 232 (2006); שז "לא יוצרות מטעם – ראיון עם נגה אשד וענולה שמיר" קל"ף חזק 2, 20 (1990).

50 הספרים אזלו מן השוק. ראו לעיל בעמ' 50.

51 תהום הבדידות יצא לאור בעברית פעמיים: לראשונה בהוצאת עידית (התשי"ג) בתרגום יצחק סברדליק, ובפעם השנייה בהוצאת עידית (התשל"ו), תחת השם "אהבת נשים" ובכריכה רכה שעליה ציור פורנוגרפי-למחצה של נשים מתגפפות. אף על פי שהטקסט נותר כמעט ללא שינוי, שם המתרגם הופיע כ"א. לביא".

52 <http://sifrutgea.wix.com/sifrutgea1>

ה. התארגנות לסבית בישראל: השלב הראשון

כאמור, שורשיה של ההתארגנות הלסבית הציבורית בישראל מקורם בשני מאבקים משיקים וחשובים – מאבקה של הקהילה הגאה להכרה ומאבקים פמיניסטיים. ההיסטוריה של התארגנות זו תעמוד במרכז חלק זה.

1. התחלה ראשונה: התארגנות לסבית בתוך "האגודה לשמירת זכויות הפרט"

ביולי 1975 התכנסו בתל אביב תריסר גברים למפגש שבו החליטו על הקמת אגודה להומוסקסואלים וללסביות, שתייצג אותם ותפעל למען זכויותיהם באופן רשמי.⁵³ לאחר כשנה, סביב פעילות "האגודה לשמירת זכויות הפרט" (להלן "האגודה") התחילה לפעול בתוך האגודה פעילות עצמאית של נשים לסביות. אחת מהן פרסמה מודעה במדור "חוגים" של עיתון "ידיעות אחרונות". אותה פרסום, שהיה הדרך העיקרית ליצירת קשר, הוביל להקמת הקבוצה הלסבית. בתל אביב לא היו אז מקומות מפגש לנשים לסביות, והתנועה הפמיניסטית בתל אביב לא הייתה מקום מזמין לפעילות לסבית באותה תקופה, אף על פי שלסביות לא מעטות היו פעילות בשורותיה. חנה קליין, פעילה לסבית ותיקה, סיפרה שהבחינה במודעה, שבה נכתב: "לסבית? ניתן לשלוח מכתב ל...".⁵⁴ ובעקבותיה הגיעה לפגישות של הקבוצה והתחילה להיות פעילה באגודה.⁵⁴ לפגישה הראשונה הגיעו שלוש נשים, אבל תוך שנה עלה מספרן ל-50, והוא הלך וגדל. בחודש אפריל 1976 שכרה האגודה מרתף ברחוב בן יהודה בתל אביב, ובימי שבת היו מתקיימות שם מסיבות לנשים בלבד. בסופה של אותה שנה החלו נשים לסביות להרגיש בחסרונה של פעילות אידאולוגית פמיניסטית. כך, הקשר בין נשים לסביות לתנועה הפמיניסטית התחזק, למורת רוחן של חלק מהנשים הפמיניסטיות ההטרסקסואליות. למרות היחסים המורכבים היה הקשר של חלק מהנשים הלסביות חזק, והן בחרו בפעילות בתנועה הפמיניסטית והתרחקו מהפעילות באגודה, שלא נתנה מענה לצורכיהן ונוהלה על ידי גברים.⁵⁵

היחסים בין הפעילות הלסביות לפעילי הקהילה הגאה לשוויון זכויות היו מורכבים לאורך כל הדרך, בעיקר כיוון שהמאבק הגאה נתפס כגברי בעיקרו. כך למשל, האגודה התאפיינה בריבוי גברים פעילים ובהדרת נשים גלויה וסמויה. לא זו בלבד שהתנועה הוקמה על ידי 12 גברים, אלא שלאורך השנים שימשו בתפקיד יו"ר רק שלוש נשים מתוך 16 יושבי ראש.⁵⁶ בכך שיקפה האגודה את המבנה הפטריארכלי של החברה הישראלית בכלל, וחשפה את הקשיים שבהם נתקלו התארגנויות של נשים לסביות בתוך האגודה ועמה. במשך השנים היו ניסיונות לא מעטים לשנות את פני הדברים ובשנת 2012 הוקמה ועדה לקידום מעמד האישה שמטרתה הייתה לפעול נגד "חלוקה בלתי שוויונית של משאבים ועמדות כוח והשפעה במוסדות וארגונים של הקהילה".⁵⁷ פעילות זו הביאה לשינוי בתקנון

53 דן ינוביץ' "שנות ה-70 הקמת האגודה לשמירת זכויות הפרט" האגודה www.glb.org.il/he/history/articles.php?articleID=1304. אשה בשם זיוה אילות רשומה גם היא בבקשה למשרד הפנים להקמת האגודה.

54 דברים שאמרה חנה קליין בהרצאתה במרכז הגאה בינואר 2010, רשמה רחלי הרטל.

55 חנה קליין בריאיון עם חיה שלום (אוקטובר 1989): Shalom, לעיל ה"ש 19.

56 אתר האגודה: www.glb.org.il/he/history/articles.php?articleID=408.

57 רות הלפרין "המין המודרן" עכבר העיר 934, 17 (2012); ראו עוד בה"ש 103 להלן.

ולהכנסת סעיף שהבטיח ייצוג נשים בוועד האגודה. למרות זאת לא חל שינוי מהותי, והנשים הפעילות שהיו שותפות לניסיון להביא לשינוי הפסיקו את פעילותן בארגון. חילוקי הדעות לא היו רק בשאלת הייצוג של לסביות בוועד. אי-הסכמה ברורה ואידאולוגית עלתה בשנים האחרונות בנושא של זכות ההומואים להורות באמצעות תהליך של פונדקאות. האפשרות שהתביעה לפונדקאות תגרום לדיכוי נוסף של נשים בתהליך של יצירת הורות הומואית הביאה להתנגדות נרחבת בקרב לסביות ופמיניסטיות. המאבק לזכויות של הקהילה הלהט"בית נתגלה כמפריד ולא כמשותף גם ביחס לטרנסג'נדרים בפרט ולזכויות אדם בכלל. בשנה האחרונה התחילה קבוצת פעילותים⁵⁸ לפעול כדי "להחזיר את הארגון לקהילה", כדבריה של חן אריאלי, יו"ר שותפה של האגודה. הקבוצה הביאה לבחירתם של שני יושבי ראש שותפים, בתקווה שהנהגה רחבה ומשתפת תביא לשינוי המיוחל. דבריה של אריאלי, שהאגודה תוביל שינוי בקהילה ותנהל אותה באופן הוליסטי ומכליל, מבטאים את הניסיונות החוזרים והנשנים של לסביות לעבוד במשותף עם הומואים במטרה לייצג את הקהילה הגאה.⁵⁹

2. התחלה שנייה: פעילות לסבית בתוך ארגונים פמיניסטיים

הפעילות הפמיניסטית נולדה מתוך קבוצות להעלאת מודעות שנפתחו בחיפה ובירושלים ולאחר מכן גם בתל אביב, והיו הבסיס הראשוני לחשיבה ולעשייה פמיניסטיות. קבוצות אלו אפשרו לדור שלם של נשים לדון בגלוי בסוגיות הקשורות במיניות נשים בכלל, להתמודד עם סוגיות הקשורות במיניות שלהן עצמן ולהכיר, אולי בפעם הראשונה, את המושג והקיום הלסביים. בשנות השבעים החלו לצמוח קבוצות וארגונים שונים שנועדו לתת מענה לצרכים של נשים ולהיות מרכזי פעילות לנשים פמיניסטיות. למרות השוני האידאולוגי והאישי בין הקבוצות וההתארגנויות השונות, כולן פעלו ודיברו ברוח הפמיניזם הרדיקלי, בשאיפה לערער על הסדר החברתי הקיים ולשנות מן היסוד את מבנה הכוח המגדרי.

באותה עת החלה פעילות לסבית בתוך הקבוצות הפמיניסטיות, אך היא כמעט לא נשמעה כקול נפרד.⁶⁰ נשים לסביות היו שותפות ומובילות בפעילויות וההתארגנויות הפמיניסטיות מרגע תחילתה של פעילות זו בארץ, אך לא תמיד מתוך הזהות הלסבית שלהן. בתוך התנועה הפמיניסטית לא היה כמעט ייצוג או קול ללסביות, הן מחשש לתדמית הנורמטיבית וההטרונורמטיבית של התנועה הפמיניסטית, שהייתה בתחילת דרכה, והן מפני חששן של הלסביות עצמן להיחשף בפני הציבור הרחב. שתי סיבות מרכזיות אלו הביאו לכך שעל אף הנוכחות הרבה של הלסביות בתנועה כולה ובתפקידי הובלה והנהגה, לא נוצר קשר בין שני מרכיבים חשובים אלו בזהותן – היותן פמיניסטיות ולסביות.⁶¹ החיבורים בין הפעילות לבין הארגונים הפמיניסטיים היו מורכבים ושונים באופיים בשלוש הערים הגדולות. הקבוצות הראשונות, כמו התנועה לשחרור האישה בחיפה ובירושלים והתנועה הפמיניסטית בתל אביב, לא העניקו תשומת לב מיוחדת לנשים לסביות. עם זאת אין ספק שבקבוצות להעלאת

58 צורה דקדוקית של כתיבה המחברת בין גוף זכר וגוף נקבה ברבים.

59 ריאיון טלפוני עם חן אריאלי, יו"ר שותפה של האגודה (19.4.2015).

60 ספרן לא רוצות להיות נחמדות, לעיל ה"ש 5.

61 שם. ראו גם ריאיון עם עפרה במאמר של חיה שלום: Shalom, לעיל ה"ש 19.

מודעות, שהיו הבסיס לפעילות הפמיניסטית, עלו נושאים של מיניות ושל לסביות. המצב החל להשתנות לקראת סוף שנות השבעים, עם הקמתם של "קול האישה" בחיפה ובירושלים והקמתה של "צאנה וראינה" בתל אביב. רבות מהפעילות שהקימו את שלושת הארגונים האלו היו נשים מובילות בפעילות הפמיניסטית מאז תחילתה ולא הזדהו דווקא כלסביות. מצד אחד הן לא היו מעוניינות להיחשף כלסביות בכלל ובתנועה הפמיניסטית בפרט, ומצד אחר הן סבלו מניסיונות השתקה מצד נשים הטרוסקסואליות. הקמתם של הארגונים האלו הייתה בחירה בדרך חדשה.

(א) "קול האישה" – חיפה, 1979–1981

הפעילות הלסבית והפמיניסטית בחיפה קשורה קשר הדוק לביוגרפיה של מרשה פרידמן. פרידמן, שהגיעה לישראל מארצות הברית בשנת 1967, לקחה חלק מרכזי בפעילות הפמיניסטית הראשונה בחיפה שנקראה "התנועה לשחרור האישה", שהוקמה בשנת 1971. משנת 1974 ועד 1977 כיהנה פרידמן כחברת כנסת, תחילה מטעם מפלגת רצ ואחר כך במפלגת יעד. בתפקידה זה העלתה לסדר היום נושאים שעד אז לא נדונו בכנסת, ביניהם אלימות כלפי נשים, סרטן השד והפלות. עם פרישתה מהכנסת, יצאה פרידמן "מהארון" במידה חלקית ולא בפני הציבור הרחב. בשנת 1977 הייתה שותפה מובילה בהקמת המקלט הראשון בארץ לנשים מוכות, בחיפה. זמן קצר לאחר מכן הוקם ארגון "אל"ף" (ארגון לסבי פמיניסטי), הארגון הלסבי הראשון שפעל בארץ, ביוזמתה של מאיה ברגמן, שהייתה אז בת זוגה של פרידמן.⁶² הניסיון הראשון להקים ארגון לסבי ייחודי לא צלח לאורך זמן. בינתיים יזמו פרידמן וברגמן חנות ספרים ומרכז נשים בחיפה, במטרה ליצור מרכז ללסביות ולהמשיך במסורת של פעילות פמיניסטית אשר התקיימה בעיר לסירוגין כבר משנת 1971. המרכז פעל משנת 1979 ועד 1981 בדירה שכורה בבית מגורים, וכך אפשר היה ליצור מרחב שנתפס כמוגן ואינו חשוף לבאים מהחוץ. חדר אחד במרכז הוקדש לספרייה, בתוכה גם ספרות לסבית, וחדר נוסף לפעילות. בזיכרונותיה כתבה מרשה פרידמן על ההתרגשות שבפתיחת ספרייה עם מדף לספרות לסבית, "הייתה זו הפעם הראשונה בישראל שהמילה 'לסבית' הופיעה בכתב, באותיות קידוש לבנה".⁶³ לא עבר זמן רב והמקום נעשה מרחב בטוח לנשים לסביות וסטרייטיות כאחד; הוא נתפס כמקום שבו אפשר היה להיות לסבית מבלי לחשוש מההשלכות של הדבר. המרכז יצר סביבו קהילה שבה נתפסו הלסביות כחלק בלתי נפרד מהפעילות ומסדר היום של המקום.

הקהילה הפמיניסטית החיפאית התקשתה להכיל את תהליך ה"נורמליזציה" של מקומן של הלסביות כחלק מפעילות המרכז, מספר הנשים הסטרייטיות שביקרו במקום הלך והצטמצם והמקום זוהה בעיקר כמרכז לסבי. לאחר שלוש שנות פעילות נסגר המרכז, אך השפעתו כמקום לנשים סטרייטיות ולסביות, הפועל למען נשים ולהשרשת התפיסה הפמיניסטית, המשיכה לחלחל לא רק בקרב הקהילה החיפאית אלא גם בערים אחרות כמו ירושלים ותל אביב.⁶⁴ מרשה פרידמן עזבה את הארץ בשנת 1981 והשאירה מאחוריה היסטוריה מרשימה של פעילות פמיניסטית ולסבית. זמן קצר לאחר מכן, בשנת 1983, הוקם בחיפה ארגון "אשה לאשה". ארגון זה המשיך את דרכן של

62 ראו פירוט על ארגון זה להלן, תחת ארגונים לסביים עצמאיים.

63 פרידמן, לעיל ה"ש 22, בעמ' 192.

64 פרידמן, שם. Shalom, לעיל ה"ש 19.

הפמיניסטיות שפעלו בעיר בשנות השבעים ותחילת השמונים, והוא פועל עד היום וכולל גם פעילות ונוכחות לסבית מובהקת.⁶⁵

(ב) צאנה וראינה – תל אביב, 1979

ארגון "צאנה וראינה"⁶⁶ הוקם בשנת 1979, כהתארגנות נשים פמיניסטיות שחלקן נמנה עם השמאל הרדיקלי והאנטי-ציוני, אשר ביקשו להקים מרכז שיהיה במה לתפיסות עולמן ולדעותיהן הפוליטיות. צורך זה נבע מחוסר יכולתה של התנועה הפמיניסטית בתל אביב להכיל מגוון רחב יותר של זהויות, כמו זהות שמאלנית רדיקלית או זהות לסבית, לצד ההצהרה המפורשת של התנועה הפמיניסטית על עצמה כעל תנועה פרו-ציונית.⁶⁷ בין הנשים הפעילות היה מספר גדול של נשים לסביות, שחשו בנוח בסביבה הבטוחה בין חברותיהן, ללא צורך להסתיר את זהותן. התארגנות זו הייתה פלטפורמה פעילה למפגש ולעשייה חברתית, וכללה גם מפגשים, מסיבות וערבי שירה. הגם שלסביות לקחו חלק פעיל בהקמת הארגון והיה להן מקום בתוך הפעילות, הלסביות לא נתפסה כנושא שיש להציבו בקדמת הבמה ולהתייחס אליו באופן מיוחד. סגירתו של המרכז, בשנת 1984, הייתה תוצאה של חילוקי דעות קשים בין הנשים בארגון, בעיקר בנוגע לקשר בין פמיניזם, לסביות ושמאל רדיקלי. דוגמה לסוגיה שהייתה שנויה במחלוקת הוא הסכסוך הישראלי-פלסטיני; פעילות לסביות פמיניסטיות גרסו כי מלחמות גברים אינן צריכות להיות חלק מסדר היום הפמיניסטי, ודעותיהן אלה התנגשו עם תפיסת עולמן של הפעילות הפמיניסטיות השמאלניות.⁶⁸

(ג) "קול האישה" – ירושלים, שנות השמונים

בשנת 1973 רכשו שלוש נשים לסביות בית בירושלים, שהפך להיות מוכר בשם "הבית במלחה". אמנם היה זה מקום מפגש מעורב ללסביות ולגייז, אך התלכדה בו קבוצה חזקה של 20–30 נשים לסביות. בבית במלחה התקיימו מסיבות מעורבות רבות (נשים וגברים) בליווי אלכוהול, כמעין מקבילה של תרבות הברים האמריקנית. הגורם המאחד ב"בית במלחה" לא נסוב אחר פוליטיקה או דיכוי ושינוי חברתי אלא התמקד בהעדפה המינית השונה של הבאים והצורך בתמיכה. בשנת 1980 באה אחת הנשים מהבית במלחה ל"קול האישה" בירושלים, וכך נוצר קשר בין הקבוצה ממלחה לבין הנשים ב"קול האישה" שכלל הזמנות הדדיות למסיבות ולאירועים.⁶⁹ בשנת 1979 התגבשה בירושלים קבוצה שיוזמותיה היו זוג נשים, טרי גרינבלט ונורית ברקאי. בדומה לפעילות בתל אביב ובחיפה, גם כאן, אף על פי שהגרעין הקשה של הקבוצה הורכב בעיקר

65 אשה לאשה הוא היום הארגון הפמיניסטי הוותיק בארץ. ראו אשה לאשה פמיניסטית, שלושים שנות פעילות (חנה ספרן ותלמה בר דין עורכות, 2013).

66 השם "צאנה וראינה" לקוח מתוך העולם היהודי, זהו שמו של ספר המכיל מסורות ומנהגים לנשים יהודיות.

67 ספרן לא רוצות להיות נחמדות, לעיל ה"ש 5, בעמ' 105.

68 Shalom, לעיל ה"ש 19.

69 מידע שהתקבל מדורית אורטל, פעילה פמיניסטית ולסבית/קווירית ותיקה בירושלים (2014). ראו גם איריס רחמימוב "סעודות הפגנות והתפכחות": רדיקליזם לסבי בירושלים 1972–1989 "זמנים" 62, 131 (2015).

מלסביות, הנושא הלסבי לא עמד בראש סדר היום. עובדה זו נבעה בעיקר מהצורך למשוך למרכז מגוון רחב של נשים ולא לזהותו עם זהות אחת ספציפית, במיוחד כזו שנתפסה כזהות לא לגיטימית בקרב הציבור הישראלי. במרכז, שהיה ממוקם בתוך דירה קטנה במרכז העיר, הייתה חנות ספרים, ספריית השאלה, אירועים חברתיים, ערבי דיון, מפגשים חברתיים, קבוצות להעלאת תודעה ועוד. חיה שלום מספרת כי הפעילות במקום והאופי הפתוח שלו משכו לסביות רבות, דבר שסייע בגיבוש קהילה לסבית קטנה, שהפכה למרכז לסבי ארצי ולכוח משמעותי גם בתוך הקהילה הפמיניסטית.⁷⁰

סמדר, שהצטרפה לקבוצה בתחילת שנות השמונים, סיפרה גם היא על חשיבות הקבוצה בחייה: "כולן היו רדיקליות, ו... לסביות [...] הייתה קבוצה מדהימה. ממש קבוצה. ממש היינו נפגשות פעם בשבוע, פעם בשבועיים". היא הוסיפה ופירטה על התחושות בנוגע למפגשי הקבוצה וגיבושה ועל החששות שנלוותה אליהם, שכן הקבוצה לא נפגשה במקומות ציבוריים. כך היא מתארת:

"היינו פשוט בבית, לא בכר, בבתים. את מבינה? [...] אני זוכרת אצל חיה, אצל חיה שלום היה המרכז של זה. כל המפגשים היו תמיד, את יודעת, בבתים, לא היה לנו... לא היינו הולכות כחבורה ברחוב. לא יכולת".

הקבוצה הייתה חלק מרכזי בחייהן של הנשים, והמפגשים, כאמור, לא יכלו להתקיים במקומות ציבוריים אלא בבתים, הרחק מעיני הציבור. מרכזי הנשים הללו, בירושלים, תל אביב וחיפה, היו הקרקע לצמיחתה של קהילה לסבית פמיניסטית שהתהוותה בארץ. המרכזים בירושלים ובחיפה נוהלו על ידי לסביות אך פנו לקהל נשים רחב יותר, ובכולם הורגשה נוכחותן של הנשים הלסביות, גם אם הנושא הלסבי כשלעצמו לא עלה על סדר היום הציבורי של המרכזים. מרכזים אלו יצרו את התשתית להקמתו ולפעילותו של ארגון "קל"ף" כמה שנים מאוחר יותר.

3. התארגנות לסבית נפרדת ועצמאית

בשנת 1976, במהלכו של כנס בקיבוץ גזר שעסק במיניות האישה, הכריזה אחת ממארגנות הכנס בפומבי על יציאתה מהארון. בעקבותיה קמו נשים נוספות והצהירו על היותן לסביות. בכך הן העלו את הנושא על סדר היום, והדיון בכנס התמקד יותר בנושא לסביות ופחות במיניות האישה. מאותו זמן החלה קבוצה של נשים לסביות להיפגש, בעיקר לפעילות חברתית. בה בעת, חוסר הנוחות של אותן נשים בתוך התנועה הפמיניסטית הלך וגבר, והן חשו בידוד נפשי וחברתי. הלך רוח זה הוביל להקמתו של אל"ף – ארגון לסבי פמיניסטי, שפעל במשך שנה וחצי וסלל את הדרך לפעילות המאורגנת של לסביות בארץ שנמשכת עד היום.

(א) אל"ף: 1978–1979

בשנת 1978, בכנס הפמיניסטי הראשון, יזמה עמליה (מיה) ברגמן את הקמתו של ארגון לסבי פמיניסטי – "אל"ף". חברות לסביות שכבר נפגשו כאמור קודם לכן, היו שותפות לכוונתה של ברגמן להכריז על הקמתו של ארגון לנשים לסביות. כאשר קמה ברגמן להכריז על כך במהלך הכנס, הן קמו כולן ועמדו

לאות הזדהות עם ההצהרה שלה. החלטתה להצהיר בפומבי על הקמתו של הארגון נבעה – כפי שסיפרה לאחר מכן לחיה שלום – מהצורך להכריז על נוכחותן של לסביות בתוך התנועה הפמיניסטית, ולא דווקא מתכנית ברורה ומוסכמת להקים ארגון נפרד.⁷¹ נשים לסביות לא רצו להמשיך ולשתף פעולה עם הצורך של שאר הפמיניסטיות להסתיר את החיבור בין לסביות לפמיניזם, וגם לא הרגישו שהאגודה נותנת מענה או התייחסות לנושאים החשובים להן. החשש של חברות התנועה הפמיניסטית מפני דה-לגיטימציה של התנועה ושל מטרותיה לא הטריד אותן יותר, מפני שהן עצמן (או לפחות חלקן) היו מוכנות לחשיפה. נוסף על כך, "היציאה מן הארון" של חברת הכנסת מרשה פרידמן עם סיום פעילותה הפרלמנטרית, בשנת 1977, נתנה לנשים לסביות מוטיבציה להתארגן ואולי אף נתנה לגיטימציה לפעילות עצמאית.

הארגון פעל כשנה וחצי, ובקיץ הראשון לפעילותו התקיימו במסגרתו אירועי תרבות, מוזיקה ושירה, שמשכו אליהם לסביות רבות. קבוצת לימוד על פמיניזם שקיימה מרשה פרידמן הפכה למרכז הפעילות של הארגון והייתה ללב הפעילות של אל"ף בתקופה הראשונה. הארגון שימש מעין נקודת מוצא מכווננת להגדרתן העצמית של לסביות בישראל, שעד אז לא היה להן ארגון משלהן. ארגון אל"ף לא עבר תהליך של התמסדות ולא הפך לארגון רשום. המרץ וההתלהבות שליוו את הקמתו לא החזיקו מעמד זמן רב. חילוקי הדעות, בעיקר בנושא הקשר של הלסביות עם הפמיניזם, כמו גם חוסר מחויבות או סדר יום אידאולוגי, מנעו את המשך הפעילות.⁷² עבר כמעט עשור שלם מאז הניסיון הראשון להקים ארגון נפרד לנשים לסביות ועד להקמת ארגון לסבי עצמאי חדש, וזאת למרות מעורבותן הרבה של נשים לסביות בארגונים פמיניסטיים באותן שנים. וכך, בשנת 1987 יצא לדרך ארגון חדש בשם קל"ף. התפנית שחלה ביחס לקהילה הלסבית בפרט ולקהילה הלהט"בית בכלל התרחשה בספרות נוספות. כך למשל, המחקר האקדמי החל להתייחס לקיומן של לסביות במרחב האישי והציבורי, החלה הוצאה לאור של ספרות לסבית, תרגום ומקור, וכן תיאורן לסבי ואירועי תרבות. הומואים ולסביות זכו גם לנראות ציבורית באמצעות הופעות בתקשורת.⁷³ לפעילות של ארגון קל"ף וחברותיו היה חלק חשוב ביצירת השינויים הללו בחברה הישראלית.

(ב) "קל"ף", 1987–2007

ארגון "קל"ף" (קהילה לסבית פמיניסטית) הוקם בשנת 1987 ופעל באופן התנדבותי ובלתי רשמי עד שנתקבלה החלטה לרשום אותו כעמותה בשנת 1995. פעילותו החלה בעקבות תחושת הוואקום שהשאירו אחריהם ארגונים כמו "אל"ף", ו"צאנה וראינה" ופעילויות תרבותיות אחרות שהתקיימו בחיפה, בתל אביב ובירושלים. התשתית שיצרו פעילויות אלו סייעה בצמיחתו של הארגון. מטרת

71 שם, בעמ' 44.

72 ספרן לא רוצות להיות נחמדות, לעיל ה"ש 5, בעמ' 101–102.

73 למשל בג"ץ קלפים פתוחים מספטמבר 1997, שבו היה ארגון קל"ף אחד העותרים (בשיתוף עם אגודת הלהט"ב והאגודה לזכויות האזרח) נגד שר החינוך התרבות והספורט, הטלוויזיה החינוכית הישראלית והרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו, שבמסגרתו בוטל האיסור על שידור פרק של התכנית שעסק בנוער להט"בי (בג"ץ 273/97 האגודה לשמירת זכויות הפרט – למען הומוסקסואלים, לסביות וביסקסואלים בישראל נ' שר החינוך התרבות והספורט, פ"ד נא(5) 822 (1997)). לסקירה וניתוח עתירה זו ראו דורי ספיבק "זרקור: שלוש הערות על בג"ץ קלפים פתוחים" בספר זה.

המקימות הייתה לייסד ארגון לסבי פמיניסטי שיפתח תרבות לסבית עצמאית, ליצור תחושה של קהילתיות לסבית ולחולל שינוי משמעותי בחברה ההטרוסקסיסטית. הארגון היה קהילה שקיימה פעילות מרשימה בתחומי התרבות, החברה והפוליטיקה הפמיניסטית בארץ ופעלה עד שנת 2007. ארגון "קל"ף" הוקם מתוך אידאולוגיה פמיניסטית שקיבלה ביטוי גם בשמו – קהילה לסבית פמיניסטית – ומתוך רצון להתמקד בתכנים חברתיים, תרבותיים ופוליטיים. לדברי חיה שלום, מייסדת הארגון, הוא שאף לטפח זהות ותרבות לסבית מקומית, שיובילו לחיזוק הקהילה הלסבית והמאבק הפוליטי הנבדל של לסביות בארץ. מטרת הארגון, כפי שהתפרסמו ב"קל"ף חזק", עיתון הארגון, היו "לפעול להשגת שוויון זכויות לסביות במישורים האישי, המשפחתי והחברתי, לשנות את המצב החקיקתי לגבי הכרה בזכויות לסביות כבודדות, זוגות ומשפחות, להשתתף בפעילות פמיניסטית כללית ולקיים שיתוף פעולה עם קבוצות וארגונים פמיניסטיים בארץ ובעולם, ולפעול למען הסברה ומודעות לנושא הלסבי בתוך ומחוץ לקהילה".⁷⁴

לאורך השנים היו לארגון פעילויות רבות ומגוונות. הפעילות נטלו חלק במאבקים משפטיים, עסקו בפעילות לובי בכנסת, השתתפו בהפגנות וארגנו אירועים ציבוריים, קבוצות דיון, קבוצות תמיכה וערכים חברתיים ותרבותיים. ועדת החינוך של הארגון שלחה נציגות לבתי ספר למסעות הסברה בנושא זכויות לסביות. נציגות הארגון השתתפו באופן פעיל בארגון כנסים פמיניסטיים, היו פעילות במאבקים משפטיים לאורך השנים בשיתוף עם ארגונים אחרים ועסקו רבות בנושאי תרבות לסבית פמיניסטית. קל"ף הפעילה גם קו חם טלפוני שהיה פתוח 24 שעות ביממה והעניק תמיכה, יעוץ ועזרה לציבור רחב של פונות.

ביום הגאווה בשנת 1995 קיימה קל"ף את הפעילות הציבורית הראשונה שלה, בשיתוף עם האגודה לזכויות האזרח בישראל, שבה ערכה משפט ציבורי בסינמטק תל אביב בנושא אימוץ ילדים במשפחה לסבית על ידי האם הלא-ביולוגית. בעקבות המשפט הציבורי החלה התעניינות תקשורתית רבה בנושא, ובשנת 1996 השתתפו חברות קל"ף וילדיהן בתכנית "מבט שני" בטלוויזיה בנושא הורות לסבית. זו הייתה תקופה שבה התהווה "בייבי בוס" בקהילה הלסבית, ועשרות זוגות של לסביות הביאו ילדים לעולם במסגרת זוגיותן.

נשים רבות שהיו פעילות בארגון, חלקן צעירות וללא ילדים משלהן או נשים עם ילדים מחיים הטרוסקסואלים קודמים, שאפו להקים תאים משפחתיים לסביים, הכוללים זוגות של נשים ואף ילדות וילדים משותפים. הן השפיעו על המקום הבולט שתפס המאבק על הזכות לאימהות ולהורות ומימושן. בנות הזוג טל ואביטל ירוס-חקק, שהיו פעילות דומיננטיות בארגון ונאבקו בעקשנות ובהצלחה על זכותן להקים משפחה, השפיעו גם הן על האוריינטציה ה"משפחתית" של הארגון. בעקבות המאבקים שלהן זכאית מאז שנת 1997 כל אישה לסבית ליהנות מכל השירותים הרפואיים שנותן בנק הזרע, לרבות תרומות זרע ושירותי הזרעה והפריה, ומאז שנת 2005 מכירה המדינה בהורות משותפת של בני זוג מאותו המין.⁷⁵

74 קל"ף חזק, גיליון מס' 1 (1989–1990).

75 ירוס-חקק ניהלו בהצלחה מאבקים על הזכות של נשים לסביות להפריה מלאכותית ללא אישור פסיכולוגי, ולאחר מכן לזכויות אימוץ הרדי של ילדיהן. ראו פרשת ירוס-חקק, לעיל ה"ש 27.

במשך השנים יצאו לאור דפי קשר ומידע על פעילות הארגון והוצעו בהם לחברות מגוון של פעילויות תרבותיות וחברתיות. מאז חורף 1989–1990 יצא לאור ביטאון בשם "קל"ף חזק", שנתן ביטוי ספרותי ואידאולוגי לנשים לסביות שהיו פעילות בו. הביטאון יצא פעמים מספר בשנה וכלל דיונים אידאולוגיים, מדורי ספרות ותרבות, דיווחים על פעילות קל"ף, תמיכה בנשים בנושאים הקשורים לעולם הלסבי וכתבות שונות. הביטאון נסגר בשנת 2001, ואחריו יצא לאור בשנים 2003–2005 מגזין בשם "פנדורה". למשך זמן מה אף פורסם מגזין הקהילה הלסבית בישראל בשם "אסוציאציות חופשיות", שסימן כיוון חדש ולא דווקא פמיניסטי לפעילות הארגון.

עד שנת 1996 התקיימו כל הפעילויות של הארגון על ידי חברותיו בהתנדבות, ורק בחודש אוגוסט של אותה שנה קיבלה אביטל ירוס-חקק את תפקיד רכזת הארגון הראשונה בשכר. באותה שנה זכתה קל"ף להכרה רשמית של משרד הרווחה כגורם מלווה ומייעץ בעבודה עם נערות לסביות במצוקה, ובעקבות כך העבירו חברות הארגון השתלמויות לעובדות סוציאליות. לקראת חגיגות העשור לארגון הוקם, בשנת 1996, התיאטרון הלסבי "זו-שואו", שהעלה הצגות על נושאים לסביים שבווימו והוצגו על ידי נשים לסביות בניהולן האמנותי של ענולה שמיר ועדה ברקו.⁷⁶ בשנת 1999 יצאה לאור חוברת מאמרים בשם "לסביות והומוסקסואליות בראי המציאות", בעריכת דלית באום ועדית מרן ובהוצאת קל"ף. זו הייתה חוברת המאמרים הראשונה והיחידה בזמנה בעברית שהתפרסמה בנושא זה. בחודש דצמבר של אותה שנה הוחלט לשכור בית לארגון, והמשרד, שהתנהל עד אז בבתים פרטיים של הנשים הפעילות, עבר לרח' לילינבלום בתל אביב.

חברות קל"ף היו שותפות פעילות בארגון הכנסים הפמיניסטיים של שנות התשעים, שדגלו בייצוג העצמי הסימטרי המוכר כ"מדיניות הרבעים", כלומר ייצוג שווה ללסביות, אשכנזיות, פלסטיניות ומזרחיות. מדיניות זו נתנה מקום וקול לקבוצות מודרות בחברה ויצרה חיבור בין המאבק נגד הדיכוי של לסביות לבין מאבקים חברתיים ופוליטיים כמו נגד דיכוי של קבוצות מודרות של נשים פלסטיניות, מזרחיות ואחרות.⁷⁷ פעילותן של חברות קל"ף בהובלת הכנסים הפמיניסטיים של שנות התשעים, שעסקו באופן מרכזי בפוליטיקת הזהויות, חיזקה את החיבורים הרדיקליים שאותם הובילה הקבוצה המייסדת בארגון, אבל היו כמובן דעות וקולות אחרים בארגון שלא הניחו לו להיות מונוליטי בפוליטיקה הלסבית-פמיניסטית שלו.

במקביל לפעילות המשותפת עם ארגונים פמיניסטיים אחרים, נהגו חברות קל"ף לקיים פגישות וכנסים ארציים של חברות הארגון שבאחד מהם, אשר התקיים בבית הקיבוץ הארצי בת"א, באפריל 1996, הוחלט על הפיכתה של קל"ף לעמותה רשומה. בחודש מאי 1996 התקיים ברמת אפעל הכנס הלסבי-פמיניסטי הראשון בהשתתפות מאות נשים מכל הארץ. בחודש מאי 1999 נערך שם הכנס הלסבי השני של קל"ף, וגם הוא זכה להשתתפות של מאות נשים. נוסף על כך התקיימו לאורך השנים קבוצות מפגש שונות שנתנו מענה ותמיכה לנשים לסביות בתל אביב, שהייתה מרכז למרבית פעילותו של הארגון, וכן בחיפה, בירושלים ומשנת 1999 גם בבאר שבע.

76 ברסלר, לעיל ה"ש 49, בעמ' 57–88.

77 הייצוג העצמי הסימטרי היה רעיון שהביאה ויקי שירן ז"ל, שייצגה את קבוצת הנשים המזרחיות, לוועדה של הארגונים שארגנה את הכנסים הפמיניסטיים של שנות התשעים. שירן הביאה את רעיון השלישים (מזרחיות, ערביות ואשכנזיות) וקל"ף דרשה להפוך את זה למדיניות הרבעים כדי לכלול לסביות כקבוצה משל עצמה.

במסגרת ארגון "אשה לאשה" – המרכז הפמיניסטי בחיפה הייתה לאורך השנים פעילות משותפת לנשים לסביות ולכל מי שהיו פעילות בארגון. בשנת 1994 הייתה אף רכזת קל"ף שעבדה בתשלום בתוך "אשה לאשה". בשנים אלו התקיימו בחיפה מסיבות נשים אחת לחודש, ובשנת 1996 התקיימו גם ערבי תרבות לסבית בשם "הקהילה הקאמרית". לסביות המשיכו להיות פעילות מרכזיות בארגון השומר על עקרונות "מדיניות הרבעים" כחלק מהאידיאולוגיה הפמיניסטית שלו.

בירושלים פעלה, מראשית שנות התשעים ובמשך שנים מספר, שלוחה של קל"ף, שפעילותה לא הייתה רק חברתית, אלא גם פוליטית. שיאה של הפעילות הפוליטית היה ב-1 בפברואר 1994, בהפגנה ברחבת תיאטרון ירושלים, בתמיכת שדולת הנשים וחברת מועצת העיר דאז ענת הופמן. משתתפי ההפגנה מחו כנגד קריאות חרדים לסגור תערוכת צילומים שנושאה היה לסביות רדיקליות בסך-פרנסיסקו. ההפגנה עוררה הדים בתקשורת, המקומית והארצית, גם בשל הופעת המפגינות במסכות אב"כ ורודות "על מנת להגן על עצמנו מפני זיהום האוויר הנגרם מהומופוביה ושנאת נשים".⁷⁸ היה שלום מציינת שזו הייתה הפעם הראשונה בתולדות קל"ף שיוזמה לפעילות פוליטית התבטאה ביציאה לרחובות ירושלים.⁷⁹ הפעילות המקומית נמשכה, ובחודש ינואר 1997 התקיימו בירושלים חגיגות העשור לקל"ף שצוינו באירוע שעסק בנושא של מיניות וארוטיקה.

המאבק האידיאולוגי והפוליטי שליווה את קל"ף בשנותיה הראשונות, החיבור לפמיניזם שהיה כה מובהק וברור למייסדות הלך והשתנה ככל שעבר הזמן. לקראת סוף שנות התשעים שינה ארגון קל"ף את פניו. סדר היום הפמיניסטי הרדיקלי הפסיק להיות חשוב בעיני הנשים הצעירות שהצטרפו לקל"ף. הן חיפשו בו בעיקר מקום ובית לבילוי, לתרבות ולהיכרות עם נשים לסביות. מספרת טניה שהצטרפה לקל"ף בסוף שנות התשעים:

"כי בעצם לקל"ף היו כמה מישורים. מישור כמובן פוליטי ופעיל כזה ואקטיביסטי אבל גם כן חברתי וגם כן מקום בטוח [...], אז הוא הביא הרבה נשים מכל מיני סיבות וגם על הרצף. היו גם הרבה נשים שלא כל כך התחברו לצורך הזה להיאבק ו... ולהיות גם במקום מאוד מאוד חשוף [...]. ובכלל רצו יותר 'פאנים' [fun] כאלה. התחילו לעשות מסיבות והכול. ומתישהו אני מבינה שהיה שם איזה שהוא קרע בין שתי התפיסות האלו, מה צריך לעשות ארגון נשים פמיניסטי".

הנושאים הפמיניסטיים נתפסו כלא מושכים ובלתי רלוונטיים וכמעט ככפייה אידאולוגית. הפער שנוצר בין עמדת הפעילות הותיקות לבין זו של הצעירות לא ניתן לגישור. בשנת 2002 נכנס ארגון קל"ף לאחת מתקופותיו הכלכליות הקשות, והתקבלה החלטה לעבור ממרכז תל אביב (רח' לילינבלום), שם היה שכר הדירה גבוה למדי, למקלט שנתרם לארגון על ידי העירייה בשכונת יד אליהו שבדרום העיר. המעבר ממרכז תל אביב העלה התמודדויות חדשות, כמו שאמרה פעילת קל"ף, נועה, "[...] היה די ברור שזה לא כל כך מתאים, השכונה שמה לא ממש קיבלה". כשבוע לאחר פתיחת הבית החדש של קל"ף נזרקו אבנים על המקלט, שמעליו התנפנף דגל גאווה. ביד אליהו, אם כן, הארגון נתקל בהתנגדות

78 קל"ף חזק, גיליון מס' 11 (1994).

79 פעילות ציבורית מסוג זה התקיימה לפני כן רק פעם אחת, בהפגנה שהתקיימה בשנות השמונים נגד איסור קיום כנס הומו-לסבי בקריית ענבים. לדבריה של חיה שלום, זה היה ביטוי פוליטי די נועז, בעיקר בתקופה ההיא בירושלים השמרנית. דואר אלקטרוני מחיה שלום, מייסדת ארגון קל"ף (אוקטובר, 2014).

הומופובית. עם זאת ליאת גלר, חברת ועד "קל"ף", מספרת כי הבחירה להתמקם דווקא בדרום העיר אמנם נבעה משיקולים כלכליים אבל גם משיקולים ערכיים: "רצינו להימנע מהסתגרות בגטו הקהילתי מסביב לנחלת בנימין, תוך התעלמות ממה שקורה בשאר המדינה. קל להיות לסבית ברחוב הירקון, הרבה יותר קשה להיות לסבית בשכונת התקווה".⁸⁰

השינויים שחלו בשלהי שנות התשעים בהנהגתו של קל"ף, בתכנון ובמיקומו הביאו לכך שהארגון חדל להיות הכתובת הבלעדית (כמעט) למי שחיפשו קהילה לסבית. במשך השנים נפתחו ופעלו מרחבי בילוי ומפגש לנשים לסביות שהיו חלופה קלה יותר ופשוטה יותר לפעילות בארגון כמו קל"ף, שנשמר בו לאורך כל השנים יסוד אידאולוגי פמיניסטי מובהק. שנות התשעים הביאו עמן גם את הפוליטיקה של הזהויות, שבה כל קבוצה מבקשת לעצמה מרחב זהות נפרד. הצורך בשייכות ארגונית המבוססת על זהות משותפת שאין לה תמיד מקום וביטוי בארגון כללי, הביא להיווצרותם של קבוצות וארגונים נפרדים של לסביות דוברות רוסית, לסביות מבוגרות, לסביות דתיות ולסביות פלסטיניות.

בתחילת דרכו נתן ארגון קל"ף מרחב וקול לנשים רבות שתפסו את עצמן כחלק מקבוצה מדוכאת בחברה. תהליך ההעצמה שעבר על פעילות בארגון עצמו, יחד עם תהליכים חברתיים של העצמת קבוצות זהות, חיזקו נשים שחשו צורך להתחבר זו לזו או ליצור לעצמן קבוצות זהות אחרות. צורך זה זכה לתמיכה של קל"ף ולעידודו. ואולם, צמיחתן של תת-קבוצות בתוך הארגון לא בהכרח חיזקה את הארגון עצמו. נוסף על כך חלו שינויים בחשיבה ובתפיסה של הלסביות בחברה בהשפעת הרעיונות של התפיסה הקוירית והשפעתה של התנועה הלהט"בית. יכולתו של הארגון להתמודד עם השינויים האלו ולהמשיך לתת מענה לצרכים של מגוון הלסביות בישראל הלכה והצטמצמה, והוא הגיע לסוף פעילותו בשנת 2007.

1. השלב השני: קבוצות זהות

השלב השני בפעילות לסבית בישראל, שהחל בסוף שנות התשעים של המאה העשרים, מלמד על צמיחתה של הפעילות הלסבית לכיוונים חדשים. כיוון אחד הוא זה של פעילות המבוססת על זהויות ספציפיות ונותנת מענה לצרכים חברתיים בעיקר, והכיוון האחר הוא זה של פעילות פמיניסטית רדיקלית, שבאה לידי ביטוי בפעילות של "כביסה שחורה", קבוצה קוירית שכללה גם גברים וטרנסים. מתוך העיקרון של הצטלבות של זהויות⁸¹ נדמה היה כי לא די במפגש בין נשיות ובין לסביות כעיקרון מאחד לפעילות פוליטית, ויש צורך במפגש מורכב יותר וספציפי יותר של זהויות כבסיס להתארגנות

80 כתב אורח "בית קל"ף: הסיפור האמיתי" GoGAY (26.10.2002).
 81 לפי עקרון ההצטלבות של זהויות (intersectionality), סובייקטים ממוקמים תמיד בהצטלבות של כמה צירי כוח, ומתנסים בו זמנית בכמה מערכות בסיסיות של כוח ואי-שוויון, ובראשם מגדר, מעמד, גזע או אתניות ומיניות. המגדר אם כן איננו מכונן קטגוריה אחידה של נשים או של גברים אלא הוא מתכונן באופן דיפרנציאלי במפגש עם זהויות נוספות, למשל לאומיות, אתניות, מעמד כלכלי, מעמד אזרחי, העדפה מינית, דיכוי גילי ונכויות. על גישת ההצטלבויות ראו PATRICIA HILL COLLINS, BLACK FEMINIST THOUGHT: KNOWLEDGE, CONSCIOUSNESS, AND THE POLITICS OF EMPOWERMENT (2nd ed. 2002); Kimberle Crenshaw, *Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color*, 43 STAN. L. REV. 1241 (1991).

לסבית חברתית ו/או פוליטית. הפוליטיקה של זהויות במסגרתה הלסבית בישראל נוצרה מתוך תחושת אפליה של קבוצות חברתיות שהודרו ממוקדים של קבלת החלטות ושנחסמו בפניהן אפשרויות קידום על ידי קבוצת התרבות הדומיננטית. עם זאת, באותה תקופה עלה הצורך לקשר בין דיכויים וליצור שותפות המבוססת על "קבוצת פעולה" ולא דווקא על זהויות משותפות. נתאר להלן את הקבוצות השונות ואת פעילותן.

1. "כביסה שחורה", 2001–2004

קבוצת "כביסה שחורה", קבוצת פעולה קווירית שכותרתה "לסביות, הומואים וטרנסג'נדרים נגד הכיבוש ולמען צדק חברתי", החלה את פעילותה על רקע ההתרחשות בתל אביב ביחס לפעילות להט"בית. תהליך הקואופטיציה של זכויות הלהט"ב על ידי העירייה, התחלה של "פינקווינג"⁸² ותהליך עקירתו של הממד הפוליטי מתוך הפעילות, שהביאו לסיום פעילותו של קל"ף, היו הרקע להקמתה של הקבוצה. הפוליטיקה המרכזית שאפיינה את הקהילה הגאה בשנות התשעים הייתה פוליטיקה של היטמעות, שקראה להשתלבות במוסדות ההטרנסקסואליים המרכזיים בחברה הישראלית ובעיקר במוסד האימהות, גידול הילדים והשירות בצה"ל.⁸³ ההתנגדות לתהליכים אלו יחד עם הירידה בפעילות הפמיניסטית הפוליטית של "קל"ף הביאו נשים לסביות להתארגן לפעילות שתיתן מענה לצורך להביע מחאה פוליטית אידאולוגית נגד הכיבוש. קבוצת "כביסה שחורה", שלא הפכה לארגון בכל שנות פעילותה, בחרה לפעול מתוך תפיסה של חיבור בין מאבקים והנכחת הדיכוי כמשותף לכולם. על פי תפיסת העולם של הקבוצה, הדיכוי המופנה כלפי להט"בים הוא אותו דיכוי המופעל כלפי קבוצות שוליים אחרות, כמו עובדים זרים, פלסטינים, נשים, מזרחים, עניים ועוד.

הקבוצה לא הגדירה את עצמה כקבוצה לסבית, אולם בשל הנוכחות הלסבית בקבוצה בפרט והמקום שתפסה בעיצוב הפוליטיקה הלסבית בכלל, אנו רואות אותה כחלק מההיסטוריה הלסבית. הנשים בקבוצה היו מפעילות "נשים בשחור" ו"קואליציית נשים לשלום", והגברים הגיעו מפעילות של "אקט אפ"⁸⁴ ואקטיביזם בנושא האיידס ("בלה דואגת"). כולם/ן הסכימו על הרעיון שהפעולה היא העיקר, ולא מניפסט מוסכם או אידאולוגיה משותפת. ההסכמה העיקרית שאפשרה פעילות הייתה על האפשרות שלא להסכים ולהתנגד לייצוגים גם בתוך הקבוצה עצמה. כמו שמתארת זאת דלית באום, שהייתה אחת הפעילות ב"כביסה שחורה" בכל תקופת פעילותה:

"זה היה הבסיס לפעילות של 'כביסה שחורה' כקבוצה ראשונה פמיניסטית רדיקלית עם גברים וטרנסים ופעילות ממוקדת על נושאים כמו זכויות בעלי חיים, מעמד ומזרחיות, הומוסקסואליות בחברה החרדית, דימוי גוף של גברים וכו'. ההתעקשות על הפוליטי בכל אלה, ההתעקשות על קישורים גם כאשר הם לא פשוטים ואפילו בלתי אפשריים,

82 "פינקווינג" הוא מונח המתייחס לניכוס של זכויות גייז כעלה תאנה לדמוקרטיה הישראלית ומתנגד לשיח הגזעני שמנסה לייפות את ישראל ולהציגה כאילו היא גן עדן להט"בי חסר הומופוביה.

83 זיו "לחצות את גבולות המגדר", לעיל ה"ש 44.

84 "אקט אפ" הוא שמה של קואליציית איידס לשחרור כוח (ACT – AIDS Coalition to Unleash Power – ACT) UP) בארצות הברית. זו הייתה קבוצת פעולה ישירה לשיפור תנאי חייהם של נשאי איידס ולמאבק במגפת האיידס. אקט אפ נוסדה באופן רשמי בשנת 1987 ופעלה עד לשנים האחרונות.

יצרה קבוצה מגוונת מבחינת זהויות, כולל, לראשונה בתל אביב, עבודה משותפת עם לסביות פלסטיניות, גרעין מזרחי, מגוון גילי ומעמדי ניכר.⁸⁵

העמדות הפוליטיות של "כביסה שחורה" שילבו התנגדות לכיבוש יחד עם התנגדות למיינסטרים ולמסחור של הקהילה הלהט"בית, שבאו לידי ביטוי בנורמליזציה של הזהות הלהט"בית ושל פעילויות הקהילה (כגון מצעד הגאווה בתל אביב). כך למשל, הקבוצה החליטה להשתמש במצעד הגאווה בתל אביב ביוני 2001 כבמה למחאתה נגד הכיבוש הישראלי בשטחים הפלסטיניים וכמחאה על דיכוי האינתיפאדה בידי צה"ל. הקבוצה צעדה כגוש לבוש שחורים בסגנון של "נשים בשחור" תחת הסיסמה "אין גאווה בכיבוש". בכך הציעה הקבוצה פוליטיזציה לזהות הלהט"בית תוך יצירת זיקה לפוליטיקה של הכיבוש. בעלון הפרסום של התנועה שחולק בין המשתתפים/ות במצעד הגאווה בתל אביב בשנת 2002, שבו הופיעה "כביסה שחורה" בציבור בפעם השנייה, נכתב:

"אנחנו יוצאות מהארון היום כטרנסיות מובטלות, כלסביות מזרחיות, כקווירים עניים, כלסביות פמיניסטיות שעברו התעללות מינית, כהומואים פלסטינים. אנחנו יוצאות מהארון היום כהומואים סקסיסטיים, כטרנסים ישראלים, כלסביות אשכנזיות, כקווירים אקדמאים; אנחנו יוצאות מהארון כמדוכאות וכאחראיות לדיכוי של אחרים".⁸⁶

"כביסה שחורה" בחרה להביע את מחאתה בדרכים תיאטרליות ופומביות כגון מיצגים, תחפושות ואף שימוש בעירום. הקבוצה הפיקה והפיצה טקסטים ביקורתיים ומתריסים בנושאים מגוונים וארגנה פעולות שונות, כגון ערב למתגייסים/ות הומו-לסביות תוך הבעת התנגדות לשירות צבאי, פעילות מחאה מחוץ לטקס מלכת היופי 2002, השתתפות בתהלוכת יום האדמה 2002 ועוד. הקבוצה פעלה באופן אינטנסיבי במשך יותר משנתיים, ולאחר מכן דעכה הפעילות שלה לאט ונסתיימה, אם כי סיומה לא הוכרז באופן רשמי.

2. "אסוואת", 2003

אסוואת היא קבוצת נשים לסביות פלסטיניות שנוסדה בשנת 2003. הקבוצה מגדירה את עצמה כבית ללסביות ולכל אישה שמתלבטת בקשר למיניותה, וכך הנה מיועדת גם לטרנסים, בי וקוויר. מטרת הקבוצה הן להשמיע את קולן של לסביות בחברה הערבית והפלסטינית, להעלות את המודעות הציבורית, לחנך את הציבור בנוגע לזכויות של להט"ביות בחברה הערבית וליצור סביבה בטוחה לנשים לסביות פלסטיניות.⁸⁷

תחילתה של הקבוצה בשנת 2002, ברשימת תפוצה של דואר אלקטרוני שיזמו שתי חברות מהקבוצה המייסדת. בהתחלה פעלה הקבוצה רק דרך האינטרנט. לאחר חודשים מספר החליטו חברותיה להיפגש, ולאחר שנה הוחלט על הקמתה של הקבוצה. המקימות היו נשים פלסטיניות

85 מתוך הערות של דלית באום לפרק זה, 10.3.2015.

86 ענת ליבר "מ'כולנו בגאווה" ל'אין גאווה בכיבוש': אתגר קווירי של הפוליטיקה ההומו-לסבית ושיח האזרחות בישראל" (הרצאה בכנס סקס אחר: הכנס השלישי ללימודים הומו לסביים ותאוריה קווירית בישראל, אוניברסיטת תל אביב, 28.5.2003).

87 אתר אסוואת www.aswatgroup.org/en/content/who-we-are.

מישראל ומהגדה המערבית, וחלקן ממשיכות בפעילותן בארגון עד היום. הקבוצה נוסדה על ידי שבע נשים, בתוכן ראודה מורקוס, שהובילה את הקבוצה וריכזה את פעילותה במשך שש שנים. אליהן הצטרפו נשים נוספות שהיו נלהבות להקים קבוצה שגם תיתן תמיכה לנשים להט"ביות וגם תיצור שינוי בחברה הערבית. מורקוס טענה שנשים לסביות פלסטיניות מתמודדות עם שלושה מעגלי דיכוי: כלסביות בחברה סטרייטית, כנשים בחברה פטריארכלית וכפלסטיניות בארץ ובשטחים הכבושים. קבוצת אסוואת התחילה את דרכה כפרויקט עצמאי בתוך "כיאן – ארגון פמיניסטי של נשים פלסטיניות" בחיפה, וקיבלה את תמיכתם של ארגונים פמיניסטיים נוספים. את צורת הפעילות תיארה מונא, אחת מרכזות הארגון:

"בקבוצה הפעילה יש לנו איזה 40 נשים. במפגשים שלנו, שזה מדי חודש, יש לנו בערך בין 14 ל-20 שנפגשות באופן קבוע. בפורום [באינטרנט] יש כמה לנשים שלא יכולות להגיע לפה, יש איזה 2000. [...] יש כמה ארגונים שאנחנו עובדים אתם, באופן קבוע, יש לנו ועדות היגוי [עם] נשים מארגונים אחרים [...] שנוכל לראות לא רק מה אנחנו רוצות להביא לחברה, אבל איך החברה גם תקבל את זה או איך אפשר לדבר על זה בשפה שהחברה תבין. אז יש לנו בוועדת היגוי נשים שהן לא לסביות גם. [...] יש לנו רשת תמיכה ממש ממש טובה של נשים [...] יש לפמיניזם החיפאי הלסבי, והלא לסבי גם, משמעות מאוד חשובה באקטיביזם שלנו".

אין ספק שהתמיכה שהנשים שהקימו את "אסוואת" זכו לה מארגונים פמיניסטיים אחרים, ובמיוחד מ"כיאן", הייתה חשובה ונתפסה כמתן תמיכה מתוך אחווה פמיניסטית. את הקמתה של "אסוואת" ויצירתו של מקום להוויה לסבית פלסטינית ניתן לראות כאירוע מהפכני. האומץ של מייסדות הארגון אל מול ההתנגדות ללהט"בים בחברה הערבית פתח שיח חדש שלא היה כמוהו קודם לכן. הכנס שאורגן למלאות חמש שנים לארגון בשנת 2007 בחיפה גרם להתנגדות ציבורית, שבעקבותיה עלתה החשיפה לפעילות של "אסוואת" והגיעה לציבור פלסטיני נרחב. אף על פי שלא ניתן להראות קשר ישיר להד הציבורי שיצרה קבוצת "אסוואת", יש לציין שכחמש שנים לאחר הקמתה הוקם ארגון נוסף של להט"בים פלסטינים/יות בשם "אל קאווס" (הקשת), שמטרותיו דומות לאלו של אסוואת אבל הוא מיועד גם להומואים/טרנסים/בי/קוויר. אסוואת ואלקאווס שיתפו פעולה בהקמתו והפעלתו של "קו חם" בערבית לסיוע וייעוץ בנושאי זהויות מיניות ומגדריות.

מטרתה של אסוואת איננה רק לתמוך בנשים הפונות אליה ולסייע להן, אלא היא פועלת גם למען יצירת שינוי בחברה הפלסטינית ובעולם הערבי. האידאולוגיה של הארגון משלבת את המאבקים, המגדרי והמיני, יחד עם המאבק הפלסטיני לשחרור לאומי, שאותו הן חשות יום יום כנשים ילדות במציאות של אידאולוגיה קולוניאליסטית וכיבוש. הן מסרבות להפריד את המאבקים האלו מן המאבקים לזכויות אדם ולצדק חברתי.⁸⁸

אחד המוטיבים המרכזיים המאפיינים את הקבוצה הוא היותה "מחתרתית", קבוצה שאינה מוכרת וגלויה למי שאינה לוקחת בה חלק. לקבוצה קו תמיכה המאפשר תמיכה בטלפון לכל מי שזקוקה

Ghaida Moussa, *Narrative (Sub)Versions: How Queer Palestinian Womyn "Queer" Palestinian Identity* (Master Thesis, University of Ottawa, 2011) 88

לעזרה או תמיכה או המבקשת להצטרף. היא פועלת לשמש כבית עבור לסביות פלסטיניות, הנאלצות לעתים קרובות להסתיר את זהותן המינית. מטרה חשובה נוספת של הקבוצה היא לאפשר לנשים להכיר נשים אחרות ולפגוש מודלים שונים לאורח חיים לסבי, תוך שמירה על ביטחונן האישי והחברתי ותוך שהיא מביאה בחשבון מה ניתן לומר ואיך ניתן לומר זאת על מנת שהמסר יצליח לחלחל. הקבוצה שואפת אפוא שהנשים לא יוותרו על זהותן הלסבית מצד אחד, אך דואגת שלא לחשוף אותן לפגיעות וסכנות מיותרות מצד אחר. עמדה דואלית זאת מחייבת אותן לנקוט עמדה ייחודית ביחס ל"יציאה מהארון". מונא ממשכה ומתארת:

"האג'נדה שלנו זה לחזק נשים, אז לפני שאת עושה כל דבר שקשור ליציאה מהארון, מה שאת צריכה לעשות זה להיות עצמאית, להבין את המקום שלך במשפחה, להבין את המשפחה שלך, להיות בטוחה במיניות שלך [...] האג'נדה שלנו זה להעצים את הנשים בתור נשים. ושהן יגיעו ויעשו מה שהן רוצות".

אם כן, התפיסה של הקבוצה בנוגע ליציאה מהארון נשענת על היכרות והבנה של החברה שבה היא פועלת וההתמודדות המצפה לנשים אלו מרגע יציאתן מהארון. בכך הקבוצה ממקמת את עצמה בעיקר כתומכת בנשים ומלווה אותן בתהליך האישי שלהן תוך העצמתן. היא אינה נוקטת עמדה המעודדת נשים להתעמת עם המשמעויות החברתיות של זהותן כלסביות, ובוודאי אינה מעודדת אותן "לצאת מן הארון" במובן המערבי של המונח. זוהי תפיסה המניחה שנשים יודעות היטב למצוא את הדרכים הנכונות לדידן כדי להתקיים באופן אישי וחברתי, והקבוצה משמשת להן כקבוצת תמיכה בעת הצורך. אחד התחומים יוצאי הדופן בפעילותם של ארגונים ש"אסוואת" עוסקת בהם הוא הוצאתן לאור של יותר מ-20 חוברות בנושאים שונים, כמו חשיבות הכתיבה על מיניות בערבית, יציאה מהארון בפני הורים, מחשבות סביב תנועה הומוסקסואלית ערבית, הומוסקסואליות בעולם הערבי, נשים לסביות בהיסטוריה הערבית ועוד. כמו כן, הוציא הארגון לאור שלושה ספרים של יצירות תרגום ומקור בנושאים לסביים/קוויריים וגם פרסם מילון מושגים להט"בקי בשפה הערבית. כל זאת, ביחד עם הפעילות השוטפת של "אסוואת" במשך השנים במתן תמיכה ועזרה לנשים, בהעלאת מודעות, בחינוך וביצירת החיבורים בין מצבי דיכוי שונים, הופכים את פעולתה של הקבוצה לפורצת דרך ורדיקלית במהותה.⁸⁹

3. "בת קול", 2005

ארגון "בת קול" הוקם בשנת 2005 על ידי עשר נשים כקבוצה חברתית של נשים דתיות לסביות. הארגון שואף לקיים בית תומך ומסגרת של ערבות הדדית ללסביות דתיות ולבניות משפחותיהן ולעודד חינוך לסובלנות ולקבלת השונה בחברה הדתית, במטרה לאפשר חיים של שוויון ושותפות בחברה. מקימות הארגון מצהירות "שאינן מוותרות על זהותן הדתית, וגם לא על זכותן לממש את חייהן כלסביות".⁹⁰ בשנת 2008 התכנסה המליאה הראשונה של הארגון בנוכחות של 84 חברות וכך החל התהליך שהסתיים בשנת 2010 של הפיכת הארגון לעמותה רשומה. כבר בשנת 2013 היו ב"בת

89 ראו מראה מקום לספרים שהוצאו על ידי אסוואת בפרק על מחקר לסבי, לעיל ה"ש 31.
90 מתוך אתר הארגון בת קול – ארגון לסביות דתיות, קווי יסוד, מליאה 1. www.bat-kol.org.

קול" 300 חברות, בנות 19 עד 60 ומעלה, שחלקן חיות עם בנות זוג ומקיימות חיי משפחה, באופן גלוי או מוסווה, וחלקן נמצאות "בארון" כלשהו.

ראשיתו של הארגון בכתבה שפורסמה בעיתון "העיר" ותיארה את חייה של אביגיל שפרבר, אישה דתיה ולסבית.⁹¹ הכתבה התחילה מעין תגובת שרשרת, שהעמידה את שפרבר במרכז והפנתה אליה נשים רבות שהתמודדו עם מצוקה דומה. לדבריה, הסיפור שלה התפרסם כאשר למדה בבית ספר לתסריטאות והתבקשה להתראיין על בית הספר ולמעשה יצאה כתבה על החיים שלה כלסבית.

בעקבות הכתבה פנו לשפרבר נשים דתיות שחוו מצוקה בשל הזהות המינית שלהן. מפגישה עם נשים אלו הובילו להקמתו של ארגון "בת קול". הארגון צמח מתוך הצורך בהתמודדות עם אותה מצוקה ותחושת בדידות שמייצרת הזהות הלסבית הדתית בחברה הישראלית. שפרבר סיפרה כי מפגש עם זוג חרדיות הוא שהניע אותה להפגיש בין נשים שפנו אליה. אותו מפגש עימת אותה עם העובדה שאין ביכולתה לתת מענה לנשים אלו, שכן על אף ההזדהות שלה, מצבה שונה מזה שלהן, כתל-אביבית הלבושה במכנסיים. לדבריה "הרעש התקשורתי הוא ההצלחה שלנו. לפני עשר שנים לא היתה עוד לסבית בעולם".⁹²

אחת המטרות של "בת קול" הייתה ליצור מקום שיגן על ביטחונן של חברות הארגון, ולכן המפגשים התקיימו בבתים פרטיים. כל מצטרפת חדשה הייתה צריכה להיפגש עם מישהי מחברות הקבוצה לפני שהורשתה להגיע למפגשים הקבוצתיים. הדבר נועד למנוע מנשים סקרניות גרידא או מעיתונאיות להגיע לקבוצה. שפרבר סיפרה כי לפגישה השנייה הגיעו 30 נשים, והללו ראו בקבוצה את אחד המקומות הבטוחים והמשמעותיים בחייהן:

"הייתה לפגישות האלה עוצמה מאוד מאוד גדולה. נשים שהיו שם, זוגות שכבר חיות איזה ארבע חמש שנים ביחד ואף אחד לא יודע את זה. פתאום את הסוד הכי הכי גדול שלהן, קבוצה של נשים שהן לא מכירות, יודעת. אז פתאום היה חיבור נורא נורא חזק כי הנשים בעצם סיפרו את הדבר הכי סודי בחיים שלהן והרגישו נורא קשורות, וזה באמת הקבוצה הראשונה הזאת אני חושבת שהיא עד היום מאוד מאוד קרובה".⁹³

ההיכרות בין נשים אלו, שעד לאותו הרגע הרגישו בודדות, יצרה עבורן מעין חממה שאפשרה תהליך מואץ של התמודדות. המפגש עם סיפורים דומים ועם ההתמודדויות של נשים נוספות קירב בין הנשים וכמו יצר משפחה אלטרנטיבית. גם אופירה פוקס, בעבודת המאסטר שכתבה על "בת קול", הביאה דברים של מרואיינות שתיארו כיצד המפגשים החברתיים סייעו להן בהשלמה עם זהותן המינית ובגיבוש זהות של לסביות דתיות. ארגון "בת-קול" הנו מסגרת קהילתית תומכת, בדומה לארגוני לסביות אחרים, הנותן תחושה של כוח וקהילה לחברותיו ועוזר להן לחיות עם המסרים השליליים של החברה שבה גדלו או בחרו לחיות.⁹⁴

91 גפי אמיר "אביגיל אשת חיל: סיפור אישי" עיתון העיר 44-46 (13.3.2003).

92 אביגיל שפרבר "מבחינתי, לפני עשר שנים לא הייתה עוד לסבית בעולם" כמוך (8.8.2008) www.kamoha.org.il/?p=219.

93 הרטל, לעיל ה"ש 4.

94 אופירה פוקס "בין דת למיניות: נשים לסביות דתיות בישראל" (עבודת גמר לתואר מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, 2011).

4. "בשלה", 2007

ארגון "בשלה", שהחל לפעול במרס 2007, הוא קבוצה חברתית לנשים מעל גיל 45 המגדירות את עצמן לסביות. הארגון נוסד על ידי רותי ליטוין, פסיכותרפסטית וגרנטולוגית פמיניסטית, שהייתה קשורה ופעילה בקהילה הלסבית המאורגנת (קל"ף ו"א"שה לאישה"), וכן נשים נוספות שלא היו פעילות במסגרת כלשהיא. ליטוין זיהתה את הצורך בפעילות לגיל המבוגר שמטרתה לגשר על הפער בין הקבוצות השונות לבין נשים שראו את עצמן כלסביות פמיניסטיות וכאלו שהיו אפילו עוינות לפמיניזם.

בעקבות פעילותה של ליטוין בכנס הפמיניסטי ברמת אפעל ובכנס של קל"ף בנתניה, וקריאתה להקים קבוצה חדשה, נפגשה קבוצה של 25 נשים והחלה הפעילות של "בשלה". ההתחלה הצנועה הובילה עד מהרה לצמיחה מרשימה. הארגון זכה בתקופות מסוימות להשתתפות רחבה, והגיע עד לשנת 2014 ל-175 נשים רשומות מכל הארץ.⁹⁵ החזון של "בשלה" היה הקמת קהילה לסביות מבוגרות שתיתן מענה לצרכים חברתיים, רומנטיים ופסיכולוגיים ומקום שבו יתאפשר לנשים להרגיש אהודות ושייכות. הארגון מקיים במשך כל השנים מסיבות ריקודים ומפגשים חברתיים לחברותיו. אחת משאיפותיו היא הקמת בית לנשים לסביות בגיל המבוגר, צורך שכיום אין לו מענה בחברה הישראלית. הזהות המורכבת של אישה-לסבית-מבוגרת, הזוכה לביקורת בחברה הישראלית, והצרכים הספציפיים של נשים בגיל הזקנה הן הסיבות שהביאו נשים רבות להצטרף לקבוצה וליהנות מתחושת הקהילה שיצרה. עם זאת רובי, אחת מחברות הקבוצה, התקשתה להכיל את החיבור בין שלושת המרכיבים של הזהות. לטענתה, "בשלה" הוא ארגון 'בעייתי' מהבחינה הזו [...] כי החיבור של הגיל, עם הנשים ועם הלסביות [...] נראה לי חיבור כבד". למרות הקושי, ואולי דווקא כדי להתמודד אתו, בחרה "בשלה" לתת מענה לנשים רבות שארגונים אחרים ומקומות הבילוי המעטים הקיימים עבור לסביות לא ענו על הצרכים שלהן.

הקבוצה עוסקת גם בפעילויות חברתיות ותרבותיות, ביצירת סביבה חברתית תומכת ובקידום נושאים הקשורים ללסביות מבוגרות וזכויותיהן. לחלק מהנשים זהו עולם חדש שעליהן להתמודד אתו, כמו שמתארת ליטוין:

"יש נשים שחשו אמנם מאז ומתמיד משיכה לנשים, אבל לפני 40 שנה לא היו הרבה ברורות והן ידעו שצריך להתחתן. גם נושא הבאת ילדים בלי בעל לא היה קיים אז, ומי שרצתה ילדים הייתה חייבת להיכנס למסגרת נישואים. נשים כאלה חיו במשך שנים בפחד ובבדידות, וחלקן ניהלו בסתר יחסים לסביים, עד שהחליטו שהן רוצות שינוי".⁹⁶

החיבור בין נשים מבוגרות שהלסביות חדשה להן לבין נשים אחרות המחפשות קהילה ופעילויות חברתיות תרבותיות משותפות עם נשים לסביות פמיניסטיות הפעילות בארגונים אחרים לא תמיד היה פשוט ומובן מאליו. ההחלטה להימנע מנקיטת עמדה בשאלות פוליטיות ואידאולוגיות, ההחלטה שלא לקבל נשים טרנסג'נדריות והיחס לפמיניזם עוררו לעתים אי-הסכמה וחילוקי דעות בין החברות.

95 דואר אלקטרוני מרותי ליטוין, פסיכותרפסטית וגרנטולוגית פמיניסטית. הייתה פעילה בארגון קל"ף והיא ממקימות "בשלה" (28.11.2014).

96 עדי כץ "לצאת מהארון בגיל מבוגר" (4.7.2012) www.motke.co.il/index.php?idr=400&p=2007981

החלטות אלו אפשרו מצד אחד השתתפות רחבה של נשים שונות, ומצד אחר גרמו ליצירתן של קבוצות נפרדות בתוך הארגון, כמו קבוצת "בית השמש" וקבוצת "שישה". הקהילה התמודדה עם הדילמות האלו, שכמותן מתרחשות גם בקהילות וארגונים אחרים הפועלים במרחב הציבורי, ויצרה קהילה אלטרנטיבית השמחה וגאה בגיל ובוהות שלה. "בשלה" נתנה מענה חשוב לנשים רבות, שחייהן השתנו לטובה בזכות השתייכותן לקהילה הזו וההזדהות שלהן עמה.

5. שתי קבוצות במסגרת ה"המרכז הגאה" בתל אביב

(א) דייבצ'טה – קבוצת דוברות רוסית, 1999

אחת מהקבוצות מבוססות הזדהות שהתחילה לפעול במסגרת פעילות "המרכז הגאה" בתל אביב הייתה דייבצ'טה, קבוצה של לסביות דוברות רוסית הפעילה עד היום. במובן מסוים, תחילתה של קבוצה זו הייתה ב"קל"ף". כך מספרת טניה, ממייסדות דייבצ'טה:

"חיפשנו נשים לסביות דוברות רוסית וחשבנו שאנחנו אולי נעשה פגישות, [...] הגענו למשל ל'קל'ף' נורא נחמד [...] אבל... זה עוד לא היה מספיק קשור אלינו ולא הרגשנו שם משלנו".

הצורך בארגון שיתן מענה פרטיקולרי לזהות רוסית ולסבית התחיל אפוא לעלות על פני השטח. טניה וזוגתה החלו לחפש לסביות נוספות דוברות רוסית, עד אשר נרקמה קבוצה, שבה לקחו חלק בין 30 ל-50 נשים בגילים 17 עד 60:

"הגענו ל'קל'ף' ואמרנו שאנחנו מחפשות [לסביות דוברות רוסית] אמרו לנו שאם ימצאו מישהו יגידו לנו, וגם כן אותו דבר ב'אגודה' [...] כולם שמחו נורא, אמרו וואי, איזה יופי, יאללה תעשו. נעזור לכם [...] ובאמת מהר מאוד אמרו לנו שמחפשים עוד ואז התחלנו להיפגש [...]. הגיעו בהתחלה הרבה נשים וגם הרבה גברים וגם הם עשו שמח, אז... זה היה נורא כיף, תתארי לעצמך שבשנת 2000 נראה לי הייתה קבוצה של קרוב לתשעים איש שהגיעו מכל רחבי הארץ. מירושלים, באר שבע, היינו נפגשים פעם בשבוע בנחלת בנימין 19, זה היה שם פעם 'האגודה' והיה שם מרפסת כזאת ענקית".

הקמתה של הקבוצה בישרה את התפתחותה של קהילה להט"בית רוסית כחלק בלתי נפרד מהקהילה הלהט"בית בישראל. היא עמדה בניגוד לתפיסה הרווחת בקרב הקהילה הרוסית בארץ, שלא ראתה בעין יפה את החיבור בין הקהילה הלהט"בית לבין צעירים וצעירות יוצאי רוסיה:

"הייתה תקופה ב-2002 במקביל למצעד הראשון בירושלים, אז עוד הייתה עיתונות מאוד חזקה בשפה הרוסית [...] יצאו המון כתבות הומופוביות [...] משהו כמו... המין השלישי, ה... האנשים המוזרים האלו... החולים וה... משהו מאוד לא מקובל, עם הרבה חשדנות, המון דעות קדומות והיה שם שיר שבעצם הסית לאלימות ישירות. הוא דיבר על זה שהנה בזמן שאנחנו נמצאים פה במצב ביטחוני כל כך נוראי, זה היה באמת קצת אחרי הפיגוע בדולפינריום – המצעד בירושלים רוקד על העצמות של הנפגעים... על הקדושה".

הכתבות שהתפרסמו בעיתונות הרוסית לא הגיעו כלל לציבור הישראלי שאינו דובר רוסית, והשיח האלים וההומופובי נותר בתוך הקהילה הרוסית עצמה. אחת הפרקטיקות שבחרו להט"בים דוברי רוסית היא לפיכך הוצאת הדיון, שהתקיים בדלתיים סגורות בתוך הקהילה הרוסית, אל העיתונות הישראלית. בדרך זו הם ביקשו להתעמת עם התפיסה הרב-תרבותית הנהוגה בישראל, המאפשרת לכל קהילה לנהל את ענייניה התרבותיים באופן אוטונומי. התנהלות זו נתפסה בקרב הקהילה הרוסית כהוצאת ה"כביסה המלוכלכת" מחוץ לבית וכפגיעה בתחום הניהול האוטונומי של הקהילה. החיבור של צעירים וצעירות יוצאי רוסיה לקהילה הלהט"בית, שנבע מהמצעד בירושלים, הביא לידי ביטוי את רצונה של קבוצה זו להיות חלק מהקהילה הלהט"בית.⁹⁷

בשנת 2013 קמה קבוצת שיח פמיניסטית נוספת של דוברות רוסית, שרוב המשתתפות בה הן להט"ביות/קוויריות. מתחילת 2014 מתקיים גם ליין מסיבות דראג "בריה" מזרחי" שנקרא "בללייקות וצהלולים", שבמרכזו עומדת פוליטיקה הקושרת בין לסביות בריה"מיות⁹⁸ לבין מזרחיות קוויריות, ומדגישה את הקשר בין דיכוי קבוצתי, אתני ותרבותי של לסביות.⁹⁹

(ב) "הקן", 2010

"הקן" הוא התארגנות של נשים הפועלת בתוך "המרכז הגאה" בתל אביב מאז שנת 2010. "הקן" קם מתוך תחושה שאין קהילה של נשים גאות ואין מענה אמתי לצרכים של נשים מעל גיל 23 בקהילה.¹⁰⁰ בכתבה שפורסמה ב"GoGay" מתואר תהליך ההקמה של "הקן":

"כשעברנו מחיפה לעיר הגדולה ציפינו למצוא קהילה לסבית, אבל להפתעתנו הסתבר שאין ממש 'קהילה', אלא יותר נשים, זוגות וקבוצות של חברות. אז מיכל [יוגב] פרסמה בפורום של 'GoGay' הזמנה למפגש הראשון, ומשם איכשהו התגלגלנו לתהליך המדהים שיצר את 'הקן'.¹⁰¹

בדומה לתהליכי ההקמה של הארגונים השונים, גם 'הקן' תחילתו בתחושה של מחסור ובדידות. בשונה מהארגונים האחרים, הבדידות לא נסבה על זהותן של הנשים, אלא נבע מתחושה שחסרה בקהילה

97 ראו חגי אלעד "בירושלים, מהמסלול של מצעד הגאווה רואים חומות" אי-כאן שפה, זהות, מקום 252 (ישראל כ"ץ, זאב דגני ותמר גרוס עורכים, 2008); Roy Wagner, *On (not) Choosing Between Mobility*; (2008) 12 BORDERLANDS 1; Madelaine Adelman, *Sex and the City: The Politics of Gay Pride in Jerusalem*, in JERUSALEM: CONFLICT & COOPERATION IN A CONTESTED CITY 233 (Madelaine Adelman & Miriam Fendius Elman eds., 2014).

98 הכוונה למי שבאו מברית המועצות לשעבר.

99 לדוגמה דף הפייסבוק של ליין המסיבות "בללייקות וצהלולים" www.facebook.com/events/30029989 0172369/?ref=4.

100 לנשים עד גיל 23 משמשת "איגי" כקבוצת בית. "איגי" הוא ארגון הנוער הגאה המשמש מסגרת חברתית למפגש והיכרות של בני נוער להט"בים בישראל. הארגון הוקם ב-2001 והוא מפעיל קבוצות בכל רחבי הארץ. הפעילות בקבוצות היא פעילות משותפת של הומואים, לסביות, טרנסג'נדרים/יות וביסקסואלים/יות ומתלבטים/ות.

101 רועי ברק "'הקן' פותחים שנה" *Gogay* 22.12.2010 www.gogay.co.il/content/article.asp?id=9384.

פעילות תרבותית וחברתית. המודעה שפורסמה בפורום קיבצה יחד שמונה מתנדבות שהחליטו להקים יחד את "הקן". אחד המאפיינים המרכזיים של "הקן" הוא סדר היום האפוליטי שלו. הבחירה של "הקן" להתרחק מכל מה שנתפס כפוליטי נובעת מהגישה שיכולת הישרדותו של ארגון לסבי תלויה ביכולתו שלא להישאב לעמדות פוליטיות:

"כבר מהיום הראשון השתדלנו לא ליפול לתוך המלכודות הקבועות: אנחנו אפוליטיות ואפילו לא מגדירות את 'הקן' כקבוצה פמיניסטית, אלא בעיקר כקבוצה שמטרתה היא להעצים נשים. אם זה בידע, בתרבות, בחברה נעימה ובמקום חם (או יותר נכון, לוהט) להיות בו".¹⁰²

טל, פעילה בקן, מדגישה בריאיון באופן חד-משמעי את האפוליטיות של הקן. בשאלה על הבחירה של 'הקן' לקחת חלק במחאה או הפגנה כלשהי ענתה טל: "אלא אם כן זה משהו שקרוב ישירות ללבנו מבחינת משהו של הקהילה שהוא אין עליו עוררין." "הקן" לא לוקח איזושהי אג'נדה של ימין או שמאל או משהו בכיוון הזה". הבחירה של הפעילות ב"קן" שלא לאפשר לשיח הפוליטי לחדור להתארגנות מושתתת גם על המבנה הארגוני של ה"קן". מאחר ש"הקן" אינו ארגון, אין לו תשתית ארגונית, והוא חלק מ"המרכז הגאה". ככזה, הוא נמנה למעשה עם השירותים שהמרכז הגאה בתל אביב מציע לקהילה הגאה.

ז. השלב השלישי: לסביות כזהות להט"בית וקווירית

השלב השלישי, הנוכחי, של ההתארגנות מאופיין בריבוי סוגים של פעילות לסבית ובמיוחד בשינוי תודעתי המתייחס לזהות הלסבית כזהות קווירית. לצד המשך פעילותם של ארגונים לסביים זהותיים (כגון "אסואת" או "בת קול"), יש כיום תהליך של פעילות משותפת של הומואים, לסביות, טרנסים וביסקסואלים תחת המושג המכליל "להט"בים", באופן עצמאי או במסגרת מוסדות כגון "האגודה", "המרכז הגאה" בתל אביב ו"הבית הפתוח" בירושלים. ואולם, בדומה למצב בעבר, נראה שפעילות משותפת עם ארגונים הומוסקסואליים נוטה לעתים להדיר את הנשים ולהשתיק את קולן במרחב הפעילות הפוליטית של להט"בים.¹⁰³

מספרן המועט של התארגנויות לסביות והעובדה שהמרחב הציבורי הפך סובלני יותר לנראות לסבית הובילו לצמיחתם של מרחבים אלטרנטיביים לקיום תרבות לסבית, המאפשרים מקומות מפגש, התארגנות והיכרות לנשים לסביות. מרחבים אלו מתקיימים בהקשרים תרבותיים, כמו למשל פסטיבל הקולנוע הלסבי השנתי "לסבית קטלנית", ברים ייעודיים לקהילה הלסבית ומסיבות קבועות. כך, לדוגמה, ב-1998 נפתח בתל אביב הבר "מינרווה", שנוהל על ידי שתי נשים לסביות ונועד לספק מקום בילוי בתל אביב בעיקר לקהילה הלסבית. אמנם ניתן לטעון שהמסיבות הן מסגרת בילוי והיכרות גרידא, אך ברבות השנים נוצרה תרבות בילוי לסבית ייחודית, הכוללת בין היתר מסיבות "נושא"

102 שם.

103 "חודש הגאווה: הדרת נשים גם בקהילה הלהט"בית?" מגזין גל"צ (5.6.2012) - <http://glz.co.il/1363-8839-he/Galatz.aspx>

חוזרות כפורים או בראש השנה וכמה "ליינים" מתחרים של מסיבות מצליחות המושכות קהל נשים רב. בתל אביב מתקיימת סצנת דראג קווירית רדיקלית, שראשיתה בירושלים של אמצע העשור הקודם בפאב ה"שושן", ולצדה גם פעילות של קבוצות המיועדות לסביות במסגרת המרכז הגאה. בירושלים מתקיימים מפגשי היכרות לנשים (Women's Gathering), מפגשים חברתיים בפאבים בעיר, הזוכים לנוכחות של עשרות נשים לסביות וביסקסואליות. התארגנות זו, הגם שאינה פוליטית במהותה, מאפשרת מקום מפגש ויצירת קהילתיות בירושלים. בירושלים גם מתקיימת מאז 2012 פעילות של נשים בנות 45 ומעלה, שקבוצת הפייסבוק שלה נקראת "הירושלמיות". הקבוצה מוגדרת כקבוצה של נשים קוויריות, כלומר כל מי שמגדירה את עצמה אישה ולסבית מוזמנת, וכן גם טרנסג'נדריות. הקבוצה סגורה למשתתפות רשומות בלבד, והיא מקיימת פגישה חודשית קבועה ב"בית הפתוח"¹⁰⁴ כמו כן מתקיימות במסגרתה פעילויות חברתיות כגון טיולים, מסיבות וארוחות משותפות. בחיפה התקיים עד לאחרונה "לייץ" של מסיבות נשים בבית קפה "ביאליק", שנקרא "לסבית", אבל הוא לא הצליח להחזיק מעמד זמן רב. רק נשים ספורות היו פעילות במשך השנים בסניף החיפאי של האגודה, והוא נסגר בשנת 2002. דווקא הפעילות הלהט"בית שהתקיימה במסגרת "הפורום החיפאי" התבססה על שיתוף פעולה מוצלח עם נשים לסביות. הפורום החל לפעול בשנת 2000 וקיים מגוון רחב של פעילויות חברתיות ותרבותיות שכללו קווי סיוע וחירום. בשנת 2011 הפסיק הפורום את פעילותו, והתארגנות להט"בית מתקיימת בתקופה האחרונה בחיפה באופן נקודתי. לקראת מצעד הגאווה בעיר מתכנסים/ות פעילים/ות תחת השם "קואליציית ארגוני הגאווה". בשנת 2014 קמה יוזמה חדשה שנקראת "יוצרימות", קהילה גאה שמטרתה ליצור חיים תרבותיים לקהילה, לייצר קול ומרחב, לגבש את הקהילה ולהפוך אותה לקהילה גאה. מטרת היוזמה היא ליצור קהילה שחיה בין מצעדים ולא רק במצעדים, בתקווה להקים עמותה מסודרת שתהיה בית לקהילה הגאה בחיפה ובצפון בכלל. ב"אישה לאישה", הארגון שהיה במשך שנים מוקד משיכה לפעילות של נשים לסביות, יש גם כיום נשים לסביות, אך הארגון איננו פועל באופן ייעודי לקהילה הלהט"בית בעיר.

אפיק נוסף לקיום לסבי אלטרנטיבי שנוצר גם הוא בשנות האלפיים המוקדמות הוא המרחב הווירטואלי. פריחתן של הרשתות החברתיות באינטרנט הביאה להקמתם של פורומים לסביים אינטרנטיים, שאפשרו לנשים לסביות ליהנות מקהילה תומכת באופן וירטואלי. המרחב הזה סיפק לנשים אפשרות ללמוד על "היות לסבית", על לסביות, ועל הקהילה הלהט"בית.¹⁰⁵ המרחב האינטרנטי אפשר לנשים ממקומות גיאוגרפיים שונים להיפגש. כך, מבלי משימים, חיברה הקהילה הווירטואלית בין מרכז לפריפריה, בין נשים שונות ובין צרכים שונים של חברות הקהילה. הנשים המשתתפות בשיח האינטרנטי יצרו קהילה משותפת ותרבות לסבית וירטואלית, והשתמשו בכלים האלו לגיבוש זהותן המינית והפוליטית. מה שהתרחש בשנות השבעים בקבוצות להעלאת המודעות חזר והפך 30 שנים לאחר מכן לחוויה מכוננת לנשים לסביות באמצעות הרשת. לקראת סוף אותו עשור דעכה הפעילות

104 "הבית הפתוח לגאווה וסובלנות" הוא ארגון ללא מטרת רווח (ע"ר) שהוקם בירושלים בשנת 1997, ופועל מאז להעצמת פרטים להט"בים ולמען שינוי חברתי שיאפשר שוויון זכויות לקהילה הגאה בישראל. אתר הארגון: <http://joh.org.il/index.php/about-2>.

105 יעל רוזין "לסביות לא גולשות לבדן במרחב הווירטואלי: חיברות במרחבי הרשת" היכן אני נמצאת? פרספקטיבות מגדריות על מרחב 351 (רוני הלפרין עורכת, 2013).

הוורטואלית מסיבות שונות, בין היתר בשל עלייתה של הפוליטיקה הקווירית, שנתפסה כמערערת על ערכים לסביים ואפילו פמיניסטיים.¹⁰⁶

לטענת עמליה זיו, לאור הפירוק של פוליטיקת הזהות, במובנים רבים לסביות אינה נתפסת כזהות שסביבה יש מרחב להתארגנות פוליטית, בעוד קטגוריות אחרות של הזהות אכן נתפסות ככאלו.¹⁰⁷ בהתאם, ניתן לראות שפוליטיקה בריה"מית ופוליטיקה מזרחית נתפסות כקטגוריה מאוחדת של קיפוח עדתי, ולסביות מצליחות להתאגד סביבן ולקיים מרחבים חברתיים ואף פוליטיים. ואולם ככלל, נשים לסביות רבות אינן מוצאות את המקום המתאים להן לפעילות, והן בוחרות לפעול בארגונים משותפים עם הומואים – בעיקר "הבית הפתוח" בירושלים ו"המרכז הגאה" בתל אביב – כדי להשיג אזרחות שוויונית בחברה בישראל.

בשנים האחרונות, כמו בעבר, נשמעות קריאות רבות כנגד הדרת הנשים מעמדות מפתח בקהילה, ובכלל זה מתפקידי הנהגה רשמיים בארגונים השונים ובמרכז הגאה: מחאה כנגד קיפוח בתקציבי הקהילה הגאה מטעם עיריית תל אביב; מחאה על אייכולתן להשפיע על תהליכים בתוך ארגונים שנתפסים כבעלי אופי גברי, כמו האגודה, וכן כעס על שוליותן בהשפעה על סדר היום והעדיפויות של פעילות "המרכז הגאה". כך למשל, לסביות רבות קוראות להעדיף הקצאת משאבים ותמיכה לטיפול בתופעת הזנות בקרב נוער ובעיקר בקרב נשים טרנסג'נדריות על פני הפניית משאבים לפרויקטים כמו התיירות הגאה לתל אביב או תיאטרון גאה.¹⁰⁸

תהליך זה, של הדרת נשים, טרנסג'נדרים וביסקסואליות מהעבודה הפוליטית של להט"בים (בעיקר בתל אביב), כרוך בתהליך של "הומו-לאומיות", אידאולוגיה המזהה בין אינטרסים לאומיים לאינטרסים של גייז (למשל השימוש בדימויים הומואיים כחלק ממערכת ההסברה של ישראל). אידאולוגיה של "הומו-לאומיות" כוללת תהליך כפול של הדרה והכלה: קבוצות מסוימות, בעיקר גברים הומוסקסואלים, אשכנזים, אשר שירתו בצבא, המזדהות במלואן עם האידאולוגיה ההגמונית של המדינה, נתפסות עתה כלגיטימיות וראויות לזכויות מהמדינה (למשל זכויות פונדקאות), בעוד שאר הקבוצות (לסביות, טרנס ועוד) מורחקות מהתחום הציבורי ומוצגות כחריגות.

אייל גרוס טוען שאירוע הרצח ב"בר נוער" באוגוסט 2009, שבו נרצחו שני צעירים ונפצעו כ-14 בני נוער במועדון הנוער של האגודה, הוא נקודת ציון מרכזית המסמלת את עלייתה של ההומו-לאומיות החדשה.¹⁰⁹ לטענתו, הרצח מסמן את תחילתו של ה"חיבוק הממסדי" שמעניקה הפוליטיקה

106 עדי מורנו גאים במרכז: משילות ניאור-ליברלית ותהליכי אינדיבידואליזציה בראי קהילת הלהט"ב בישראל (עבודת גמר לתואר מוסמך בסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב, 2011).

107 זיו "לחצות את גבולות המגדר", לעיל ה"ש 44.

108 נטע הלפרין "לסביות והומואים מסרבים להיות אויבים" TimeOut (18.12.2013) <http://timeout.co.il/> %D7%AA%D7%A8%D7%91%D7%95%D7%AA/%D7%9C%D7%94%D7%98%D7%91/%D7%9C%D7%A1%D7%91%D7%99%D7%95%D7%AA-%D7%95%D7%94%D7%95%D7%9E%D7%95%D7%90%D7%99%D7%9D-%D7%9E%D7%A1%D7%A8%D7%91%D7%99%D7%9D-%D7%9C%D7%94%D7%99%D7%95%D7%AA-%D7%90%D7%95%D7%99%D7%91%D7%99%D7%9D.

109 אייל גרוס "הפוליטיקה של זכויות להט"ב: בין (הומו) נורמטיביות ו(הומו) לאומיות לפוליטיקה קווירית" מעשי משפט ה 101 (2013); JASBIR PUAR, TERRORIST ASSEMBLAGES: HOMONATIONALISM IN QUEER ; (2013) 101 Times (2007).

הלאומית הישראלית לקהילה הלהט"בית, תהליך שנתן את אותותיו גם בפוליטיקה של הקהילה. מהלך זה יצר פירוק והתפוררות של פעילות ופוליטיקה על בסיס זהות, שאותן החליפה פוליטיקה של הזדהות,¹¹⁰ והוביל את הפוליטיקה הקהילתית לשתף פעולה עם הלאומיות ההטרונורמטיבית. גילי הרטל מוסיפה וטוענת כי התהליך ההומו-לאומי, שמתבטא במיוחד במרחב של "המרכז הגאה" בתל אביב, הדיר פעילות פוליטית לסבית (וכן ביסקסואלית וטרנסג'נדרית) אל מחוץ למרחב "המרכז הגאה" ומוקדי הכוח שלו.¹¹¹

תמונת המצב העכשווית, שבה ממשיות כמה קבוצות זהות מן השלב השני להתקיים ובה נשים לסביות מנסות לחזור לפעילות בארגונים להט"ביים עם גייז, ביסקסואלים וטרנסג'נדרים, מעלה תחושה של חוסר נחת. אין ללסביות מקום וכוח בארגונים המשותפים, המרחבים הפוליטיים שבהם נשים להט"ביות (ובכלל זה גם לסביות) פועלות הם לרוב בתוך השיח ומערך הכוח ההומו-לאומי או כנגדם, ואילו מרחבים של פעילות תרבותית המאפשרים ללסביות מקום בטוח,¹¹² אינם פוליטיים במהותם (אם כי יכולים להיות כאלו). להשקפתנו, ייתכן שראוי לחזור ולבחון אפשרות להתארגנות פוליטית נפרדת של נשים לסביות.

ח. סיכום

נסיים במקום שבו התחלנו, הפמיניסטי, שבו צמחה הפעילות הלסבית. בשנת 2008, כ-30 שנה לאחר הכנס הפמיניסטי הראשון בישראל, התקיים הכנס הפמיניסטי ה-16 בנצרת. הפעם נכללה בכנס המחויבות ליצור "מרחב בטוח ללסביות, טרנסג'נדרים וכל מי שחורג מה'נורמה' המגדרית". מעניין אפוא להיווכח כי בשנת 2008 הצליחו להתקיים בכנס הפמיניסטי, זה לצד זה, נושאים הנתפסים כשנויים במחלוקת בחברה הישראלית, כגון דיון בכיבוש, ונושאים של זהות, לצד קריאה ברורה לקבלה של לסביות וגם של טרנסים/יות. הבחירה לשלב בין הנושאים האלו ובין הזהויות השונות, כמו גם ההצהרה הברורה בדבר קבלת הלסביות, מלמדת על הדרך הארוכה והמשותפת שעברה הפעילות הפמיניסטית והלסבית. הפמיניסטיות בארץ למדו הרבה והבינו את התרומה המיוחדת של החשיבה הרדיקלית הטמונה בקהילה הלסבית והלהט"בית.

עם זאת, כפי שהראינו לעיל, הפעילות הלהט"בית הממוסדת בישראל עדיין איננה מאפשרת מקום שווה לנשים לסביות או אחרות. לאחר שנים של פעילות מהפכנית, חברתית ופוליטית, והקמת ארגונים לסביים פמיניסטיים, ארגונים רדיקליים וכן מרכזי חברה ותרבות, נשים לסביות ממשיכות להיאבק על מקומן בארגונים להט"ביים וצריכות לדרוש לכלול את נקודת המבט שלהן ואת המאבקים שלהן בתוך הקהילות המשותפות.

110 זיו "לחצות את גבולות המגדר", לעיל ה"ש 44.

111 Gilly Hartal, *The Gendered Politics of Absence: Homonationalism and Gendered Power Relations in Tel Aviv's Gay-Center*, in *LESBIAN GEOGRAPHIES: GENDER, PLACE AND POWER* 91 (Kath Browne & Eduarda Ferreira eds., 2015).

112 השאלה אם זהו מרחב בטוח נדונה במאמר של גילי הרטל, יוסי דוד וליטל פסקר "מרחב בטוח" מפתח 8, 97 (2014).

40 שנות מאבק על זכויותיהן של נשים לסביות נשאו פרי, וחייהן במקומות רבים בארץ השתנו ללא היכר. המהפכה המשפטית שחוללה הקהילה הלהט"בית בישראל שינתה את השיח הציבורי והפרטי בנוגע למיניות, לבחירה מינית ולקבלת השונות, והשפיעה רבות על האפשרויות העומדות בפני נשים לסביות לחיות את חייהן לפי בחירתן. עם זאת מעמד סוציו-אקונומי, אתניות, מיקום גיאוגרפי ומוצא לאומי הם עדיין גורמים רבי משמעות ביכולתן של נשים לבחור את חייהן ואת המיניות שלהן כרצונן. הפעילות הלסבית בארץ נולדה מתוך חבלי לידה קשים, ולכל אורך שנות קיומה נתקלה בקשיים רבים. הארגונים שאת פעילותם תיארו כאן היו כולם פרי יוזמתן של נשים לסביות שחשו בצורך אישי-פוליטי לפעול ויצרו מסגרות חברתיות-תרבותיות-פוליטיות שאופיין היה מגוון והשתנה במשך השנים. עיקר מטרתה של הפעילות הזו בתחילת הדרך הייתה למצוא מקום ובית לנשים לסביות שלא מצאו את מקומן בקרב ארגונים פמיניסטיים או בתוך האגודה. בשנים מאוחרות יותר התמקדה הפעילות בהקמת ארגונים פרטיקולריים שנועדו לתת מענה לקבוצת זהות ספציפית. אם בתחילה עיקר עיסוקם של הארגונים היה לתת במה לנושאים רחבים כמו פמיניזם ולסביות או אקטיביזם חברתי ולסבי, ולשמש כר לפעילותן של אותן נשים, הרי ארגונים הפעילים בשנים האחרונות מנסים לתת מענה לזהות הספציפית של המשתתפות ולאפשר את המפגש החברתי בין נשים החולקות זהויות אלו בחברה שבה הן חיות. החיים בעולם הלסבי ובקהילה נעים בין המקום האישי והפרטי לבין המקום הציבורי והפוליטי. הם משקפים את הלכי הרוח של החברה ויכולים בה בעת להוביל ולאתגר אותה ואת ערכיה. העולם והחברה שבהם פעלו הפעילות הלסביות הראשונות, שיצאו מן הארון בסוף שנות השבעים של המאה העשרים, השתנו לחלוטין. נשים אלו, והארגונים שאותם הקימו, עזרו להביא את השינוי הזה. ארגון קל"ף, שהיה הארגון הלסבי המרכזי לאורך שנות התשעים, תרם תרומה מרכזית לשינוי שנוצר. השינוי שהתרחש בעצם האפשרות לחיים גלויים כנשים לסביות התחולל בה בעת בעולם המחקרי כמו גם בספרות, בשירה ובאמנות. ההתמודדות עם האתגרים שמזמנת המציאות המורכבת של החיים בארץ לקהילות הלהט"ביות ולבחירה בחיים קוויריים תמשיך להביא לכינון ארגונים ופעילות מסוגים שונים ולהוביל שינויים שאותם לא ניתן לצפות.

ההיסטוריה של נשים בכלל ושל נשים לסביות בפרט הנה היסטוריה של פעילות הממוקמת בשוליים, ועל כן לא הפך סיפורה לנחלת הכלל. ואולם, כתיבת ההיסטוריה של השוליים הפכה, בעידן הפוסט-מודרני, לחלק חשוב מהבניית הזהות החברתית והקהילתית. גם המעבר של המחקר האקדמי אל התאוריה הקווירית, המובילה את המחקר הלסבי למרחבים חדשים ומרתקים, מאתגר את הקהילה הלהט"בית ואת החברה כולה. מחקרים אלו וכתיבת ההיסטוריה האישית והציבורית מעניקים לנו תובנות על החברה כולה ועל התנהלותה. הם גם מחזקים קהילות ופרטים במאבקם לחיים של חירות. ההיסטוריה של הפעילות הפמיניסטית בכלל והלסבית בפרט הייתה ונשארה בידיהן של נשים מעטות, שרואות חשיבות בסיפור ההיסטורי של הפעילות, ואילו כתיבתה של ההיסטוריה הלסבית לא הייתה מעולם אחת ממטרותיהם המוצהרות של הארגונים שפעלו בקהילה. הפעילות הלסבית בישראל, על דרכה המעניינת והמפתלת, הישגיה וכישלונותיה, עדיין מחכה לתיעוד ומחקר נרחבים.